

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREBOCSÁTJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA STATISZTIKAI
ÉS NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGA.

6

1063199

NYITRA MEGYE

IRTA

DR. THURÓCZY KÁROLY.

FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1895. ÉVI DECEMBER HÓ 9-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.

Ára: 40 kr.

BUDAPEST, 1896.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

NYITRA MEGYE

IRTA

DR. THURÓCZY KÁROLY

FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1895. ÉVI DECEMBER HÓ 9-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.

BUDAPEST, 1896.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Nyitra vármegye s különösen Nyitra városnak neve a honfoglalás történetében helyet foglal, a midőn az előbbi mint a Morva és Zsitva folyók között fekvő földterület, Arnulf német császár szövetségese, Árpád által elfoglaltatván, ez a csehországi fejedelem és tót király Szvatopluknak Nyitrán tartózkodó helyettesét és vezérét elfogta és a város mellett fekvő Zobor hegyén felakasztatá.

Ezen a Morva és Zsitva folyók között fekvő földterület képezi jelenleg is Nyitra vármegyét, melynek területe tehát a jelen század 50-es éveinek folyamán életbeléptetett ideiglenes jellegű területváltoztatásoktól eltekintve, immár egy évezred óta változatlanul fennáll.

Ezen ezer év eseményeinek tömegéből Nyitra vármegye is kivette részét s úgy a tatár csordák pusztító vándorlása, a török hódítások ernyesztő nyomása, valamint később az ország belbékéjét feldúló harcok csapása e vármegye lakosságára is nehezedett; ennek anyagi és szellemi előhaladását gátolta és az e téren időszakonként kivívott eredmények előnyeit megsemmisítette.

Ezer év története bizonyítja, hogy e megyének soknyelvű lakossága, mely az ország többi lakosával jó és rosszban egyaránt osztozott, hazájához hiven ragaszkodik s hazájának javáért életét és vagyonát feláldozni kész.

A festői szépségű Vág és Nyitra völgyek mentén az elmúlt idők dicsősége s bűneinek emlékét megörökítő várromok szemlélete felidézi lelki szemeink előtt a hazánk ügyeinek vezetésébe némileg most is befolyó Révay, Forgách, Apponyi, Majthényi, Erdődy családok életét és történetét, melyeknek eseményei Holics, Ghymes, Appony és Keseleőkeőhöz fűződnek, míg a rég kihalt, de hazánk történetében megörökített Ilosvay, Thurzó, Bocskay, Rozgonyi, Stibor, Csák, Bercsényi és Czobor nevek viselőinek története Bajmócz,

Galgócz, Sempthe, Vágujhely, Temetvény, Korlátkö és Csejthe nevekkal áll összefüggésben, mely utóbbi várrom hirnevét a törvényszékielmekórtan szempontjából is fölötte érdekes. Nádasdy Ferenczné szül. Báthory Erzsébet rémtetteinek köszöni.

A török hódítások idejében mint erődítvény nagy szerepet játszó Érsekujvár; az egyháztörténeti szempontból is fölötte érdekes, mert valószínűleg a legrégibb katolikus püspökségnek székhelyét képező Nyitra; vak Béla király születési helye Szakolcza; a marahánok ellen viselt háborúban Lehel által épített tornyáról nevezetes Galgócz a rég mult idők hazánkat érdeklő történetében helyet foglalni méltók.

A multak emlékein elrévedező tekintetünket vessük azonban a jelen állapotára, lássuk és figyeljük, hogy e vármegyének ezerév öröme és bánatát átélt népe miként bír a jelenkor művelődési igényeinek megfelelni, mit tanult a művelődés szempontjából előrehaladottabb szomszédoktól s miként tudta tapasztalatait önmaga és hazája üdvére értékesíteni.

I. Földrajz. Közlekedés.

Nyitra vármegye területe 5723⁵⁰ négyszögkilométer. Területnagyságára az országban a 13-ik helyet foglalja el. Alakjára nézve egy félkör, mely északnyugatról délkelet felé haladva délnek megy s mely északkelet felé egy nyujtványt bocsát ki, mely nyujtványt a vármegye többi részeivel csupán a keskeny szalagot képező veszteniczi völgy által összekötött privigyei járás képezi.

A vármegye határai nagyobbbrészt természetesek.

Északnyugat és nyugat felől Morvaország, Ausztria és Pozsony vármegyétől a Morva folyó választja el. Északon Morvaországtól a Javorina-hegy, észak és északkelet felől Trencsén, Turócz és Bars megyéktől egy a Kárpátok keleti nyujtványát képező hegyparkány képezi a határt, mely nyugatról kelet és délkelet felé haladva a Sztrázsó, Facskó és Zsiári hegyekből áll. Ezen hegység nevezetesebb csúcsai a Magura, Facskó, Zsiar. Északkeletről délfelé húzódik a megyénket Bars megyétől elválasztó, a Zsiar hegység folytatásaként szereplő Klak és Tribets hegység. Lejebb kelet felől Nyitra és Bars megyék között természetes határ nincsen egész

Dicskőig, a honnan Nagy-Surányig a Zsitva, innen Érsek-Ujvárig pedig a Nyitra folyók képezik a természetes határt. Délfelől Komárom megyével határos e vármegye és ettől némi kis részben a Nyitra folyó és Dudvág által választatik el, nagyobbbrészt azonban természetes határok itt nincsenek.

A vármegye leghosszabb átmérője északról dél felé terjed s ennek megfelelőleg vonulnak a völgyek is, melyeknek legnevezetesebbjei a Nyitra és Vág völgye. Az északnyugati és nyugati oldalról természetes határt képező Morva folyó alig 25 kilométer hosszúságban érinti megyénket, de völgye, melynek csupán a folyó balpartján fekvő része tartozik a vármegyéhez, igen termékeny s e völgy lakossága a mezőgazdaság terén a legintensívebb működést fejt ki.

Nagyobb területet foglal el vármegyénkben a Vág völgye, melynek folyója a Vág, Vágújhelynél lép a vármegye területére s Negyeden alúl hagyja azt el, hogy Komárom vármegyében folytassa útját s ott mihamar a Duna vizével egyesüljön.

Harmadik főfolyónk a Nyitra, mely a privigyei járás Facskó hegységében eredve, előbb délnyugat, majd egyenesen délfelé haladva az egész megyét hosszában átszeli s Érsek-Ujváron alúl lép Komárom megye területére.

A vármegyének többi folyó és állóvizei jelentéktelen fontosságúak.

Általában Nyitra vármegye hajózható vizekkel nem bir, csupán a Vág vize lesz tutajozás útján némi, leginkább faszállítási célokra felhasználva, mely víziút kereskedelmi előnye elenyészlik azon megmérhetlen hátrányokkal szemben, melyeket ezen szilaj, rendetlen folyású és áradásaival jelentékeny károkat szülő folyó okoz.

Ezen nyáron sekély vizállású, még a tutajozásra is csak sok bajjal használható, számtalan homokpadot képező folyó, különösen télen a jégzajlás megindulásának idejében félelmesen megárad és a folyammenti lakosság, melynek falvai a folyó vize felszínénél mélyebben fekszenek, évente megújuló harcztot kénytelen folytatni ezen folyónak kiáradásra törekvő víztömege ellen, hogy életét és vagyonát megmenthesse.

A töltések szakadásainak betömése, nyúlgátak rögtönzött emelésével rendszerint sikerül is a megáradt folyó vizét medrében visszatartani.

A legfélelmetesebb áradások azonban, úgy látszik, mégis nyár idején fordulnak elő, a midőn Liptó és Trencsén megyék hegységeinek hőtömegei hirtelen olvadásnak indulnak s rohamos s gyakori esőzések a hőtömeg olvadásából eredő vízmennyiséget tetemesen megnövesztik. Ilyenkor a folyó hirtelen megárad s a zajló víztömeg gátat nem tűrő szilaj vadság és sebességgel rohan, útjában minden akadályt összezúz s helyenként medrét elhagyva megmérhetlen károkat okoz.

Valóságos szerencse a folyammenti lakosságra nézve, hogy ezen nyári áradások aránylag csak ritkán fordulnak elő.

1813. augusztus 26-án emelkedett a folyó vizének színe 14 lábnyival a rendes vízszíne fölé. A medrüket elhagyott hullámok egy mértföldnyi szélességű területet árasztottak el és számos községet elsöpörtek.

Az 1894. évi június hó 18-án bekövetkezett áradásnál a víz színe még ennél is nagyobb magasságot, vagyis 5⁹³ métert ért el s ez áradás több község épületeiben, de különösen a még fennálló gabona és veteményekben fölötte érzékeny károkat okozott.

A lakosság, de a hatóság is ezen folyó áradási hajlamait és az ebből eredő folytonos zaklatást és károsodást kellően méltányolva, a folyószabályozási munkálatokat megindították.

A folyószabályozási munkálatok a Vág balpartján magántársulat által végeztetnek s a belviz levezetésére szolgáló csatornahálózat, valamint a külső gátak megfelelő magasságának teljes elkészültétől eltekintve e munkálatok befejezetteknek mondhatók.

A Vág folyó jobbpartján alakult ármentesítő társulat önkormányzati joggal nem lett felruháztatva, hanem miniszteri biztos elnöklete alá lett helyezve. E társulat működését 1888. évi július 1-én kezdette meg s ideiglenes töltések emelésével gondoskodott a vízáradások bekövetkeztét meggátolni mindaddig, a míg az árfejlesztési s egyéb műszaki s pénzügyi műveletek előzetes befejezésével a végleges védművet létesítheti. A végleges védművek építése akkor lett megkezdve, a midőn az 1894. évi nyári áradás nemcsak az ideiglenes, gyengén épült s idők folyamán helyenként romlottá is vált védművek ellentállási képességét megsemmisítette, de jelezte

azt is, hogy az 1813. évi áradás alkalmával észlelt vízállás magassága a végleges védművek magasságának meghatározásához irányadóul nem szolgálhat.

A vágjobbparti szabályozási vonal Nyitra megye területén 32⁴⁶ kilométer s a védművek által ármentesítendő terület 71.164 kat. holdat teszi ki.

Az ármentesítési munkálatok összköltségei 1,500.000 frtra vannak előirányozva, e szerint az ármentesítendő terület egy-egy holdját 21 frt. 08 kr. költség fogja terhelni. Ezen költség, tekintve az ármentesítésből eredő előnyöket, nagynak nem nevezhető.

A vármegye nyugati határát érintő Morva folyó áradásainak beszüntetése céljából utóbbi időben szintén alakult egy Ausztriával vegyes társulat, melynek magyarországi része kormánybiztosság alá helyezettett.

Ezen társulat műszaki munkái még nem haladtak annyira, hogy azokból a vármegyét illető folyamparti részekre nézve kimerítő adatok rendelkezésre állnának.

Mezőgazdasági szempontból kevésbé káros kihatásúak a Nyitra folyó áradásai, a melyek leginkább réti művelés alá vett földterületekre terjedvén, átlag inkább hasznosaknak tekinthetők, a mennyiben a talaj termőképességét fokozzák; s csak akkor okoznak némi kisebb területekre szorító károkat, a midőn a szénakaszálás idejekor következnek be, s így a lábon álló fűvet, vagy a már learatott szénát eliszapolják.

Ezen folyónak tekervényes medre s ebből kifolyólag a meder eliszapolása, partszakadások s malmok működésének akadályozása, kívánatosná teszik e folyó medrének szabályozását is, mely által nemcsak jelentékeny földterületek nyerne nének meg művelési céloknak, hanem úgy a malomipar, valamint a folyómenti szántók és kaszálók művelése rendszeresebb és intensivebb kezelést engedne meg.

A hajózásra nem használható s leginkább anyagi károkat okozó folyóvizek gazdasági kihasználása még a halászat terén sem oly mérvű, mint a milyen lehetne. Folyóink közül becses halfajokat csupán a Vág tartalmaz, a hol a galócza, ha nem is bőven, de azért Galgóczig található. Azonban ponty, csuka és harosa halfajokban eléggé gazdag folyóinknak ezen különben előnyösen értékesíthető kincse sem lesz kellőleg kiaknázva.

A halászat rendszeres üzeme alig van életbeléptetve és a halak kipusztítására alkalmas halászati módok, valamint a kimélési időszaknak tekintetbe nem vétele nagyon is divnak.

A mint tehát láttuk, Nyitra vármegyének folyói, mint víziutak nem, hanem inkább csak mint kárttevő tényezők jönnek tekintetbe.

Vasutak dolgában e vármegye szintén mostoha elbánásban részesült.

A vármegye területén levő összes vasutak hossza 209 kilométer.

Ezen vonalhosszból jut a budapest-bécsi vasutvonalnak ezen megyén áthaladó részére 37 kilométer, a vágvölgyi vasutvonalra 48 kilométer, a galgóc-lipótvár-pozsonyira 6 kilométer, a morvavölgyire 31, a nyitravölgyire 84 és a keskenyvágányú holics-gödingire 3 kilométer. A budapest-bécsi és a vágvölgyi vonalrészek kivételével az összes többi vasutak másodrendűek s a vármegye gazdasági s egyéb forgalmi igényeinek nem felelnek meg. Mert erdő- s mezőgazdasági termékeinek kivitelét csak kerülő utakon, tehát a termelőt terhelő szállítási költségtöbblettel teszik lehetővé s a vármegye egyes részeinek közigazgatási s igazságszolgáltatási szempontból olyannyira szükséges érintkezését a székhelylyel fölötté megnehezítik.

Ezen jelentékeny horderejű hiányokon segitendő, egy transversalis, a vármegye székhelyét annak északnyugati végpontjával s ezen túl a morvaországi vasutakkal összekötő vasutvonalnak kiépítése lett tervbe véve, melynek létesítéséhez a vármegye 650.000 frt. megszavazásával hozzájárul. A sok nehézségek és akadályokkal küzdő, még a vasutépítési rendszerek tekintetében is sok változásokon átment ezen vonalszakasznak tervezete jelenleg a kivitel határpontját elérte. S noha azon körülmény miatt, hogy e vonalszakasz egy nagy része a vármegyének a vasutakat leginkább nélkülöző Miava vidékét elkerülve, a szomszéd Pozsony megye területén fog haladni, a vármegye közönségének óhaja minden tekintetben nincs kielégítve, mégis a vármegye morva-menti részeinek összeköttetése a székhelylyel, valamint a nyugatnak gravitáló kiviteli forgalom ezen vasut által megkönnyítettét, annak létesítését a vármegye közönsége örömmel várja.

A vasuti hálózat kiterjesztése s a megyének a székhelytől távol eső vidékei érdeke szempontjából fölötte fontos nagybélicz-privigyei vasutvonal kiépítése tényleg megkezdett s e vasutnak ruttká-hatvani vonalszakasszal leendő összekapcsolása fogná a vármegye azon rég táplált óhajtásának teljesülését eredményezni, hogy a nyitravölgyi vonal elsőrendű vasutvonallá emeltetvén, a személyforgalom lényeges öregbitésén kívül Magyarország gazdasági termékeinek kivitele észak felé, mint ez irányban legrövidebb útvonalon, közvetítettnek.

Nagyfontosságú szerepet játszanak a vármegye forgalmának közvetítésében a közutak, melyeknek összhossza, a vicinalis utakat bele nem számítva, 1018⁸⁸⁶ kilométert teszen. Ebből 96⁴⁷⁶ kilométer az állami kezelés alá tartozó úthálózatra esik s a vármegye törvényhatósága 922³⁹⁰ kilométer hosszú útvonalat tart fenn. Ezenkívül 620 kilométer hosszúságú községi közlekedési úthálózat fentartásának terhe is a lakosság vállaira nehezedik.

Ezen átlag jókarban levő útvonalak fentartására 10⁰/o útdó van kivetve, mely százalék az 1,673.540 forintnyi egyenes állami adó után 167.354 forintnyi tekintélyes összeget tesz ki.

A vármegye forgalmi eszközeinek fentartásánál, a mint láttuk, nagyon is önerejére támaszkodik, a mennyiben az állam által fentartott útszakaszok az összes útvonalaknak $\frac{1}{10}$ részét sem teszik ki. S ha tekintetbe vesszük, hogy egyes útvonalaknak, mint pl. a nyitra-gajdéli s nyitra-aranyosmaróthinak hadászati fontossága is van, jogosult lenne a vármegyének azon óhajtása, hogy az állami hozzájárulás aránya — az útfentartást illetőleg — a vármegyére nézve kedvezőbbé alakíttassék.

II. Népeesség.

Nyitra vármegye lakossága nemzetiségi szempontból három részre osztandó, ugymint: magyar, német és tótra; a mely nemzetiségek a vármegye lakosságának zömét képezik, míg oláh, ruthén, szerb, horvát, vend és egyéb nemzetiségűek a lakosságnak alig számbavehető kis részét teszik ki.

Az 1890. évi népszámlálás szerint ugyanis a vármegye lakossága 396.559-et tett ki, a mely számból $17\frac{52}{100}$ jut a magyar, $9\frac{05}{100}$ a német és $72\frac{82}{100}$ a tót nemzetiségűekre; míg a fenn felsorolt többi nemzetbeliek a lakosságnak csupán $0\frac{61}{100}$ -át adták.

A vármegye jelenlegi lakosságát összehasonlítva a tiz év előtti népszámlálás adataival, $7\frac{51}{100}$ szaporulatot észlelünk, melynél kisebb szaporulati százalék az ország 51 törvényhatóságában található.

Ezen kedvező arány létrejötté a fölötté magas születési aránynak köszönhető, mely az 1880-tól 1890-ig terjedő tiz év számadatainak átlaga szerint 1000 lakosnál $47\frac{90}{100}$ -et tett ki.

Hogy ily magas születési arány mellett a lakosság szaporulata nem nagyobb, annak okát a fentjelölt tiz évi átlag szerint mutatkozó $37\frac{70}{100}$ halálozásban leljük meg, melynél nagyobb az országnak csupán három vármegyéjében tapasztalható.

A vármegye lakosságát, annak terület-nagyságához viszonyítva, egy négyszögkilométerre $72\frac{82}{100}$ lakos jut; a vármegye tehát a sűrűn népesített megyékhez tartozik, a mennyiben az országnak ilynemű, $54\frac{10}{100}$ lakosban megállapított átlagát jelentékenyen felülmúlja.

A népesség ezen sűrűségének a vármegye mivelhető földterületének termőképessége, különösen a vármegyének legsűrűbben lakott északi és északkeleti részeiben sehogy sem felel meg, mely kedvezőtlen aránynak természetszerű következményét a kivándorlás képezi.

Az élet fentartásához legszükségesebb kellékek beszerzését lehetővé nem tevő otthont, a természettől gazdagabban megáldott s kevésbé sűrűn lakott vidékekkel, vagy a rohamos fejlődése folytán a kenyérkeresetnek számtalan módját nyújtó fővárossal cseréli fel a lakosság, hogy ott szorgalmas, ernyedetlen munkájával szerezze meg a maga és családja fentartásához szükséges pénzösszeget.

A kivándorlás jellege azonban leginkább ideiglenes, a mennyiben a lakosság otthonát csupán az év egy bizonyos szakában, rendszerint tavasszal hagyja el, hogy 5—6 havi távollét után, mely idő alatt leginkább mezeti munkák végzésével foglalkozik, otthonába ismét visszatérjen.

Ily jellegű kivándorlást észlelünk a pöstyéni s vágújhelyi járásban, a honnan évenként a mezei munkák idejében 500—1000 ember szokott leginkább Romániába kivonulni; és főként a privigyei járásban, mely járás lakosságának 20%-a hagyja el tavaszkor otthonát, hogy részint a vármegyének déli, termékeny vidékein, nagyobbbrészt azonban az ország más távolfekvő részeiben keresse meg kenyerét.

A vármegyéből állandóan távollevők leginkább a fővárosban és a szomszéd Ausztriában tartózkodnak s az összlakosságnak mintegy 8·41%-át teszik ki.

Vegyes jellegűnek ismerendő el az amerikai kivándorlás, mely megyénkben eddigelé túlságos arányokat nem öltött s mely leginkább a galgóczi, szeniczi, vágújhelyi, holicsei, miavai és pöstyéni járásokban észlelhető.

Vegyes jellegűnek nevezem e kivándorlást azon okból, mivel a kivándorlottak egy része állandóan Amerikában marad, míg egy része egy vagy több évi távollét után hazájába ismét visszatér.

A fentnevezett járásokból az 1893-ik évben összesen 1124 egyén vándorolt ki Amerikába, kik között 198 iparos, 306 birtokos, a többi pedig napszámos volt. A birtokosok közül 26-an a kivándorlást megelőzőleg birtokukat eladták, míg a többi azt megtartotta; s így feltehető, hogy ezek otthonukba való visszatérésük szándékával hagyták el hazájukat.

Ezen kivándorlás nemzetgazdasági fontossága, tekintettel a kivándorlóknak csekély számára, lényegesnek nem nevezhető; sőt tekintve azon körülményt, hogy a kivándorlottak az 1893. év folyamán 257.390 frt. 84 krt küldtek Amerikából otthonukba, pénzügyi szempontból el sem ítélnélhető.

Hátrányosabb következményeket mutat fel a kivándorlás, ha azt a védkötelezettség teljesítése szempontjából ítéljük meg, a mennyiben sokan a kivándorlottak közül egyenesen ezen kötelem alóli menekülés céljából mennek el Amerikába, úgy, hogy az 1893. évi fősorozás alkalmával 146 hadköteles Amerikában való távolléte miatt előállítható nem volt.

Nemzetiségi szempontból azonban ezen kivándorlás feltétlenül elítélendő, mivel a kivándorolt, kizárólag tótajkú lakosság az Amerikában jól szervezett és kellő pénzösszegekkel rendelkező pánszláv izgatók közé kerülve, nemzeti érzü-

letében megmételvezve jön vissza otthonába és ott e mételynek buzgó terjesztőjévé válik.

A magyar ajkú lakosság a vármegyének leginkább déli részeit tartja elfoglalva, a Vág völgy legdélibb részén, a Vág és a Nyitravölgy közötti déli területeken tartózkodik s csupán a Nyitra völgyében nyomul fel a Nyitra városnál is magasabban fekvő területekre. A magyarok által lakott községek csoportja egy-egy tótajkú község által van helyenkint megszakítva, mely községeknek és ezek számos lakóinak magyar nevei kétségszöndéghatáron tanuskodnak a mellett, hogy ezen községek lakossága magyar ajkú volt.

A vármegye magyar ajkú lakosai között úgy testalkat, mint szokások, szó kifejezések, ruházat és életmód által feltűnnek a Zobor hegység alján elvonuló Gerencsér, Csitár, Ghymes, Kolon, Zsére, Béd és Menyhe községek lakói, a kik valószínűleg kazár eredetűek s ezen eredetüknek típusát mai napig sem vetköztették le.

Ugyancsak érdekes nemzeti típust képviselnek a privigyei járás egyes községeiben lakó németek is, a kiknek bevándorlása talán a XIV. században, valószínűleg bányamívelés céljából történt. Eredeti szűkebb hazájuk ismeretlen, a meny nyiben oly német nyelvezet, a milyennel ők egymás között érintkeznek, egész Németországban sehol sem észlelhető.

Azt állítják, hogy Cseh- és Szászország határán vannak egyes községek, a melyeknek lakossága a mi privigyei németeinkéhez hasonló nyelven érintkezik egymással.

Hogy ezen németek, a kik különben a csekély számú s leginkább a nyitrai és nagytapolcsányi járások egyes községeiben lakozó s földmíveléssel foglalkozó hanoveranusokkal az összes megyei német ajkú lakosságot képezik, bányamívelés céljából jöttek be az országba, annak bizonyítékát képezi azon körülmény is, hogy az általuk lakott vidékeken ércbányászat műveltetett. Nevezetesen a chvojniczai patak mentén látható homokbuczkák és többméteres sülyedések mutatják, hogy e patak homokjából aranyat mostak ki és az e németek által lakott községek legtöbbje azon hegységek mentén fekszik, melyek keleti oldalának egy része még jelenleg is bányamívelés alatt áll.

A vármegye lakosságának zömét képező tótok, az e megyét képező terület meghódításakor már itt talált szlávok

utódjainak tekinthetők, nyelvezetük azonban és különösen ruházatuk egyes vidékeken feltűnő eltéréseket mutat.

A vármegye különösen déli részein fekvő nagyszámú községének magyar nevei kétségszöndhatlanul bizonyítják, hogy e községek lakossága szintén magyar volt, de idők folytán a szomszédos, anyanyelvéhez szívósan ragaszkodó tótok által lakott községek népével érintkezve és vegyölve, el-tótosodott.

A magyar nyelv és nemzeti érzület terjesztésének célját valló Felvidéki Közművelődési Egyesület működésének nagy hasznára válik ezen körölmény kellő felismerése és felhasználása. A mennyiben ezen, a magyar ajkú községek közé mintegy beékelt, eltótosodott lakosok visszamagyarosítása könnyen sikerölhet és a magyar nyelv terjesztése munkájának szilárd alapját képezheti.

A népszámlálás adatai különben arról is tesznek tanu-ságot, hogy már az utolsó évtized sem lett magyarosítás szempontjából kihasználatlanul hagyva, a mennyiben a magyar ajkú lakosság ezen évtized alatt 2·29⁰/0-al szaporodott, míg a német ajkúaké 1·19⁰/0-al, a tótajkúaké pedig 1·10⁰/0-al apadt.

Különben Nyitra vármegyének úgy a magyar, valamint a német és tótajkú lakossága magyar érzületű s az utóbbiak között csupán egyes vidékeken burjánzik a panslavismus maszlaga, melynek bódító mérgét leginkább a nemesebb élet-feladatra, erkölcsi nemesítés és fenköltebb életnézetek ter-jesztésére hivatott tényezők tenyésztk a gondjaikra bizott lakosság között, annak a más ajkúak közötti összetartozás érzetét meglazítva, honszeretetének lángját kioltva, kiteszik azt az általa köllőleg fel sem fogható horderejű politikai izgatások veszélyeinek s kihasználják saját önző érdekeik előmozdítására.

Remélhető, hogy a nemzeti szellemben helyesen vezetett ellenműködés, támogatva, ha kell döntőbb tényezők súlyával is, ezen vészsz áram terjedésének útját állani fogja.

Vallás szerint a lakosságnak 77·46⁰/0-a róm.-kath., 0·01 görög-katholikus, 13·70⁰/0 ágostai, 1·85⁰/0 református és 6·87⁰/0 zsidó

Magyarosodás szempontjából 1·90⁰/0 szaporulat volt a róm.-katholikusoknál, 0·43⁰/0 az ágostaiaknál és 8·66⁰/0 a zsidóknál.

Míg a reformátusoknál e tekintetben 0·25⁰/0-nyi hanyatlás észlelhető.

A vármegye népességének jellemzésénél nem hagyhatom említés nélkül a lakosság munka- és keresetképességét olyanmire befolyásoló testi és szellemi nyomorékokat, a kik keresetképtelenek lévén, nemcsak önmaguk nem szerezhetik meg életszükségleteiket, hanem azok megszerzése embertársaik terhére esik. Ezeknek száma tehát egy bizonyos határt elérve, nemzetgazdasági fontossággal is bír s mint ilyen, már a fogyatkozások keletkezésének meggátolására szolgáló módok kijelölése szempontjából is kellő figyelemben részesítendő.

Az utolsó népszámlálás szerint Nyitra megyében 437 vak, 367 siketnéma, 134 elmebeteg és 319 hülye egyén létezik. Ezen nyomorékok száma tehát 1.257-et tesz ki, melynél több az országnak csak kilencz vármegyében van.

III. Mező- és erdőgazdaság.

Nyitra vármegye termőföldterülete 954.580 kat. hold. Ebből 526.043 hold szántóföld, 13.845 kat. hold kert, 63.415 hold rét, 83.958 hold legelő, 3.275 hold nádas, 6.339 hold szőlő, 210.508 hold erdő és 47.197 hold terméketlen terület.

A birtokok száma 104.332; még pedig túlnyomó nagy számban az 1—10 holdig terjedő kisbirtokok vannak képviselve.

Ugyanis	1—10	holdig	terjedő	birtok	van	90.318
	10—50	»	»	»	»	12.206
	50—100	»	»	»	»	797
	100—300	»	»	»	»	576
	300—600	»	»	»	»	223
	600—1000	»	»	»	»	102
	1000—5000	»	»	»	»	105
	5000 holdon felül	»	»	»	»	5

Ezen adatokból láthatjuk, hogy Nyitra vármegye mezőgazdasági viszonyait a latifundiumok szülte veszélyek nem fenyegetik, a mennyiben az összes földbirtokoknak 98²⁶/₁₀₀-a az 1—50 holdnyi terjedelmű kisbirtokra esik, míg az 1000 holdnál nagyobb birtokok száma az összes birtokoknak alig 0¹/₁₀₀-ot tesz ki.

A 300-tól 1000 holdig terjedő birtokok tulajdonosai által képezett úgynevezett középosztály e megyében az összes birtokosoknak 0³/₁₀₀-át adja; a birtokososztályban tehát igen gyengén van képviselve.

A korlátolt forgalmú birtokok 247.386 kat. holdnyi területet foglalnak el, a vármegye összes művelés alá tartozó földterületének tehát 25⁹¹/₀-át teszik ki.

Ezen korlátolt forgalmú birtokok közül:

kinestári birtok	120 kat. hold,
vallás- és közalapítványi	6.927 » »
vasuti	961 » »
hitbizományi	66.571 » »
községi és közbirtokossági	127.583 » »
egyesületi, gyárak és iparvállalatoké	297 » »
egyházi jellegű	29.269 » »
egyházközségek birtokai	11.224 » »
nevelési czélokra szolgáló birtokok	4.434 » »

A vármegye nagyobb birtokai közül kiemelendők: a néhai gr. Károlyi Alajos tótmegyeri, a br. Wodianer Albert komjáthi, a gr. Hunyady Imre úrményi, a gr. Forgách Károly ghymeszi, a br. Stummer Sándor nagybodaki, a br. Stummer Ágoston tavarnoki, a gr. Pálffy János privigyei, a gr. Erdődy Ferencz galgóczi, a br. Springer Gusztáv bucsányi, a br. Schey Pál jattói, a gr. Pálffy József vittenczi, a császári háznak holicsei uradalmi, melyek részint erdőgazdasági, de leginkább mezőgazdasági tekintetben mintaszerűen berendezve az intenzív mezőgazdaság minden jelenkori haladásának tanulságos képét adják.

Ezen nagybirtokoknál a gőzeke, gőzcséplőgép s a gazdasági gépeknek sok más neme rendes használatban van s állattenyésztés dolgában: a tiszta állatfajok fentartása, szarvasmarha, juh és lótenyésztés sikeresen üzemel.

Különösen nagy gondot és költséget fordítanak a tiszta szarvasmarhafajok tenyésztésére a holicsei, úrményi, bucsányi uradalmak és a lótenyésztésre a bucsányi, vittenczi, úrményi és bodoki uradalmak, mely utóbbiak közül az úrményi, bucsányi és vittenczi uradalom versenystállókat tart fenn, míg a bodoki uradalomban kizárólag tiszta fajú használati lovak tenyésztetnek.

A gazdálkodási rendszer ezen uradalmakban, a mint már jeleztem volt, intenzív, azonban a vármegye mezőgazdasági üzemére abból következtetést vonni nem szabad.

Ezen uradalmakban, a szivességből nyert értesülés szerint, a művelés alá tartozó földterületek legnagyobb része állandó művelés alatt áll, ugar, egyesek kivételével csupán mint zöld-ugar szerepel.

A művelés alá vett területnek 27⁰/₀-a őszi kalászos, 26⁰/₀-a tavaszi kalászos, 19⁰/₀-a kapás és 28⁰/₀ takarmányneműek alá esik.

Egyes uradalmakban a rétművelés is már okszerű berendezést nyer, a természetadta öntözési eszköz: a folyóvíz célszerű csatorna-rendszer útján a rétek nedvesítésére fordítatik s ez által a rétek termőképessége lényegesen emeltetik.

A nagyobb uradalmaknál átlag tapasztalható ily művelési rendszer a vármegye termőterületének zömét képező kisbirtokoknál azonban hiányzik.

Nyitra vármegye égalj- és talajviszonyai egyes vidékek szerint oly különbözők, hogy a kisbirtokosok mezőgazdasági viszonyainak megbeszélése, ezen tényezők különböző volta miatt egy szempont alá nem vonható.

Az Alföld legjobb termőföldjeivel vetekedő morvavölgyi része a megyének, valamint a Vágvölgy és a Nyitra völgyének déli részein levő hasonló jellegű földterületek minősége össze nem hasonlítható a vármegye keleti és még kevésbé északkeleti részeinek termőföldjeivel és nem ítéltető meg az amazokat művelő egyének e nembeli ténykedése után az utóbbiak földművelőinek gazdálkodása.

A tótmegyeri, surányi vagy galgóczi földműves június végén már learatja márcziusban elvetett gabonáját, mely az elvetett magnak húszszorosát adja meg neki, míg a privigyei járás lakóinak nagy része augusztus végén szedegeti össze májusi vetésének silány termését, mely helyenkint, rossz években, az elvetett magot alig adja vissza s a földműves fáradságának gyümölcse csupán azon vékony szalma, melyet kismértékben űzött marhakereskedése céljaira okvetetlenül szükséggel.

Ily körülmények között érthető, hogy míg a privigyevidéki, különösen a rudnóvölgyi, gajdeli, tuzsinai ember a durva — porondos, kőtermelőes, sovány talajjal fedett fensíkok vagy hegyoldalak talaját, bozontos szőrű apró marhajával nagy fáradsággal megművelve s abból a silány termést kieroszakolva, ezen, a földet túlerőltető művelet után azt a jövő

évben a jól kiérdemelt nyugalomnak átengedni kénytelen, földjeinek legnagyobb része tehát a kapásnövényzettel való műveléstől eltekintve, két évi turnusra van beosztva; addig a televénydús talajban delgozó holicvidéki földmives egyáltalán nem ugarol, a vág- és nyitravölgyi gazda három vagy négy évi forgalmú ugarolásra rendezi be birtokát.

Ha azonban ezen, talán minden felsőmagyarországi vármegyében fennálló talaj- és égaljkülönbözetektől eltekintve az egész vármegye mezőgazdasági működése eredményeinek átlagát szemléljük, azt fogjuk találni, hogy ugarolás tekintetében Nyitra vármegye az egész országra fennálló átlagot megközelíti, a mennyiben az ország összes szántóföldjeinek $14.96^0/0$ -a, míg a vármegye összes szántóföldeinek $13.55^0/0$ -a ugar, tehát az országos átlagnál valamivel kevesebb.

A kalászos vetések között Nyitra megyében az őszi kalászosok az összes vetéseknek 33.67 , a tavasziak pedig $66.33^0/0$ -át teszik ki, míg az egész országra nézve átlag $42.55^0/0$ jut az ősziekre és $57.42^0/0$ a tavaszi vetésekre. Ezen különbszetnek eredete a vármegye hidegebb égaljú és soványabb talajú vidékének kiterjedt voltában keresendő, a hol a búza egyáltalán nem, a rozs pedig csak korlátolt mérvben termelhető.

A mezőgazdasági termények között kiváló helyet foglal el a cukorrépa, mely a Morva, Vág és Nyitravölgyének egyes vidékein nagy mérvben termeltetik.

A statisztikai adatok szerint Nyitra megyében 14.409 hektár esik répaművelés alá s ezen 2,729.661 métermázsza, hektáronként tehát 189.44 mm. cukorrépa terem. Az egész ország répatermelésének átlaga hektáronként 184.34 métermázsát téven ki, Nyitra megye répatermése az országos átlagot métermázsánként 5 métermázsával fölülmulja.

Ezen művelési ágra kedvező talajviszonyainknak ily kihasználása a termelő jelentékeny anyagi előnyével is jár, a mennyiben a répa métermázsájának átlagos ára gyanánt 93 krt véve föl, a termelő a répaművelésből hektáronként átlag 175 frtot kap.

A répaművelésnél is fontosabb, mert a talaj termőképessége iránt kisebb igényeket támasztó s azt kevésbé kiaknázó az árpatermelés, melynek nagyrésze a külföldön jóhírnevű tót árpa elnevezés alatt kerül a malátagyarak s közvetve a sörfőzdekbe.

Tapasztalásszerűleg az árpa azon termény, melynek értékesítése a mai nyomott gabonaárak mellett is a legelőnyösebb s mely jó minőségben, fehérén a piacra hozva, a mai búzaárakat tetemesen felülmuló értékben vásároltatik.

A mezei munkások bérvizonyai különbözők, a mennyiben az aratásért nagyobbbrészt terményekben 10—12-ed rész jár az aratóknak, míg a cséplésnél, mely most már leginkább gőzcséplőgépekkel végeztetik, a géptulajdonos a ki-csépelt magnak 4—5⁰/₁₀-át kapja, a segédmunkások pedig készpénzzel naponként 40—60 krral fizettetnek.

Igen nagy elterjedést nyertek a vármegyében a gőzcséplőgépek, melyek száma az 1893. évben 274-et tett ki s melyek nagyobbbrészt idegen birtokosok gabonáját csépelve, kizárólag ily czélzattal lesznek egyesek által tartva. Ott, a hol még cséppel verik ki a magot, a mi különben egyes parasztbirtokosoktól eltekintve mai nap már alig észlelhető, a cséplők a kivert magnak 12-ed részét kapják. A gőzcséplőgépeken kívül igen elterjedt használatban vannak a kézi vagy lóerővel hajtott kisebb cséplőgépek is, a melyeneket már egyes tizholdas gazdák udvarában is láthatunk.

A munkásviszonyok általában eléggé kedvezőknek nevezhetők, a mennyiben a vármegyének legdélibb részein észlelhető munkáshiányon kívül a többi vidékeken elegendő munkae-
rő áll rendelkezésre.

Kivételt képeznek ez alól a nagyobb uradalmak, a melyeknél az időszakonként beálló nagyobb munkásszükséglet, a kaszálás, répamívelés, aratás alkalmakor más vidékek munkáskezeivel fedeztetik.

Egyes szűkebb vidékeknek, leginkább a Vág völgye legdélibb részeinek lakói, káposzta, sárgarépa s egyéb zöldség-neműek termesztésével foglalkoznak s azok forgalomba hozatala czéljából nemcsak a nyitrai s egyéb környékbeli nagyobb piacokat látogatják, hanem terményeikkel Bécs és Budapestet is fölkeresik.

Az ily káposztásföldek évi haszonbére gyanánt 150 frtot is elfizetnek s kellő szorgalom és szakismeret mellett, daczára ezen igen magas bérösszegnek, tetemes tiszta jövedelemre is szert tudnak a bérlők tenni.

Sajnos, hogy épp ezen tősgyökeres magyar, józan és szorgalmas nép van a zabolátlan Vág folyó áradási veszélyei-

nek leginkább kitéve, mely áradás sokszor minden szorgalmas munka teljesítésére alapított, jogosan reménylett jövedelmüket megsemmisíti.

Az előbbieken már jelzett szabályozási munkálatok hivatvák, megyénk ezen értelmes nép által lakott területeit az árvíz okozta károk ellen biztosítani s e nép részére a megérdemelt vagyonosodás útját egyengetni.

Nem világhírű, de a belforgalomnál és még inkább a kézimunka után élők kereseténél fontos szerepet játszik a vármegyének bortermelése is, mely különösen a Vág völgyében Vágújhely és Galgócz vidékén, a Nyitra völgyében, különösen a Nyitra várostól a völgy mindkét oldalán délfelé húzódó domblánczatokon kiváló gazdasági fontossággal bír.

Boraink közül messzeterjedő hírnévre csupán a vágújhelyi vörös bor tett szert. Kisebb kiterjedésben, de annál előnyösebben ismertek azonban a zabori, czétényi, csornoki leginkább fehér borok, melyek úgy alkoholtartalom, valamint zamatra nézve kiválóan jóízű asztali borokat képeznek.

A hazánk minden tájékán pusztító phylloxera e vármegye szőlőterületeit sem kímélte meg s a még néhány év előtt élénken zöldelő dús termést nyújtó hegyoldalak durva porondos, kötörmelékes, vagy meszes, agyagos talaja kietlenül, fedetlenül sárgállik a fehérre meszelt szőlőházak között, egy, még alig mult idő viruló mezőgazdasági ága pusztulásának szomorú képét nyújtva.

Megyénkben a phylloxera pusztítása azon időben lépett föl, midőn az ország más vidékein alkalmazásba vett védekezések elégtelensége már bebizonyult. Ez okból a phylloxera felléptének megállapítása után egyéb intézkedések nem tétettek, minthogy a szőlők zár alá helyeztettek.

Ezen, a kivitel némi korlátozásával járó zárlat azonban nem gátolta a munkásokat abban, hogy a phylloxera-lepett területen végzett munka után más, e rovartól mentes vidékek szőlőiben munkát ne végezzenek, a hol ugyanazon lábbelikben s ugyanazon eszközökkel dolgozva, a phylloxera terjedésének gyorsítására kétségtelenül közreműködtek.

Ezen elbánásnak köszönhető, hogy a vármegyének szőlőterülete 10 év alatt 4300 hektárról 3899-re apadt, vagyis az összes szőlőterületeknek 930/0-a teljesen elpusztult.

A népünknel minden téren tapasztalható közönyösség a

phylloxerával szemben is következetes maradt önmagához, úgy, hogy a teljesen tönkretett szőlőterületek újból való kiültetése is csak csigalépésekben halad előre.

A megye összes szőlőterülete 1892. évben 3899 hektár volt s ebből 805 hektár, vagyis az összes szőlőknek 20⁶¹/₀-a phylloxera által volt ellepve.

Ezzel szemben immunis talajba csupán 58 hektár és nem immunis talajba 331 hektárnyi terület lett újból kiültetve az utóbbi tíz év alatt, tehát az elveszett területeknek alig 50⁰/₀-a.

A phylloxerán kívül a peronospora is veszélyezteti a szőlők termőképességét, mely 1891. évben az összes szőlőterületeknek 72⁰/₀-át ellepte. Ugy látszik azonban, hogy a védekezés biztonságát belátva s annak aránylag olcsó s könnyű kivihetőségét felhasználva, a szőlőtermelők nem nézték tétlenül ezen élősdinek terjedését, a mennyiben az 1892. évben a peronospora által ellepett szőlőterületek az összterületeknek már csak 33⁰/₀-át tették ki.

Ugy látszik azonban, hogy a phylloxera és peronospora által gyengített szőlőtőkék termőképessége még rohamosabban hanyatlik, semmint azt e két élősdinek látható elterjedése után ítélve, következtetni lehetne. Mert a míg az 1891. évben eladott bor és szőlő összértéke 295.961 frtot képviselt, addig 1892-ben már csak 175.105 frtot tett ki. Hektáronként tehát alig 44 frt. 90 krt jövedelmezett, mely összeg, tekintve a szőlőművelés költséges voltát csekélynek nevezhető. A szőlőműveléshez szükséges munkaerőt mindig azon vidék szolgáltatja, a hol a szőlők vannak s a munkabérek a szokásos pálinka és bor nyújtásán kívül kapásoknál napi 60—80 kr., kötözőknél pedig 50—60 krt tesznek ki.

A szőlő gazdáknak a phylloxera fellépte által meg-hiusult kilátásait javítani látszottak alkalmasaknak a 3 év előtt váratlanul felszökött borárak, melyek a helyenkint nagyon különböző, hektoliterenkint 5—20 frtig váltakozó egységi árakat megháromszorozták. Sajnos, ezen örvendetes lendület igen rövid életű volt s az országot elárasztó olcsó olasz borok a már-már fejlődést ígérő szőlőművelési vállalkozásra bénítólag hatottak.

A gyümölcsstermelés egyes módosabb birtokosok által üzött gyümölcskertészettől eltekintve, mely a legnemesebb gyümölcsfajok termelésével foglalkozik, nagyobb kiterjedést

nyert különösen a veszteniczi és rudnói völgyekben, a hol az igazán szegény, gabonatermelésre alkalmas talajjal alig bíró lakosságnak egyik főjövedelmi ágát, keresetforrását képezi.

Az e vidékeken termelt gyümölcsfajok, egyes szilva-neműeket kivéve, a finomabb ízlés követelményének ma már alig felelnek meg s a gyümölcsnek forgalomba hozatala sem olyan, hogy az a gyümölcs elárúsítását távolabb vidékekre kiterjeszthetővé s így jövedelmezőbbé tehetné.

Ponyvával fedett hosszú szekéren, melyet szivós, apró lovak húznak, megindul a veszteniczi vagy rudnóvölgyi ember, hogy az alma, körte, de leginkább szilvát tartalmazó szekér terhén a vármegyének délibb, gyümölcsstermeléssel kevésbé foglalkozó vidékein túladjon. A gyümölcsöt mérők szerint adják el, még pedig vagy készpénzért, vagy pedig megfelelő értékű rozsért. A szállításközben nagyfokú rázkódásnak kitett gyümölcs útközben számtalanszor lesz mérőkbe hintve, a vevők által választásközben ide-oda dobálva s ha az alku az utolsó pillanatban meghiúsul, a mérőből ismét a szekérbe visszadobva.

Ily kezelés mellett a gyümölcs mihamar romlásnak indul s az élvezésre még őszkor nem alkalmas téli alma és körte-fajok gyorsan megrohadnak.

Ujabb időben mozgalom indult meg oly irányban, hogy a veszteniczi és rudnóvölgyi gyümölcsstermelők állami segélyezés mellett gyümölcsaszalókkal láttassanak el, mely mód terményeiknek jobb értékesítését s közvetve, a gyümölcs-termelésre alkalmas vidéken ezen gazdasági ág művelésének fejlődését lényegesen előmozdithatná.

A méhészet, egyes amateuröknök nagyobb vagy kisebb méhkasgyűjteményeitől eltekintve, a vármegyében oly kiterjedést nem nyert, hogy az mint jövedelmező gazdasági ág tekintetbe jöhetne.

A mezei gazdasággal szorosan összefügg s annak nélkülözhetetlen kiegészítő részét képezi az állattenyésztés, melynek céljaira szolgál a kalászos vetemények s répa műveléséből eredő tápszeriletményen kívül 63.415 hold rét, 83.958 hold legelő és mintegy 100.000 hold takarmányneműekkel művelt földterület.

Az utolsó összeírás szerint a vármegye területén van

29.012 ló, 124.188 drb. szarvasmarha, 145.547 juh, 2.900 kecske és 45.925 drb. sertés.

A szarvasmarha közül az igavonásra használt állatok leginkább a fehérszörű magyar fajból kerülnek ki, míg a hegydúsabb vidékeken, valamint a Morvavölgyben a színes fajok használatnak.

Tiszta állatfajok tenyésztését leginkább a nagyobb uradalmak és egyes jobb módú birtokosok űzik s újabban a színes svájci és tiroli fajok tenyésztésére fordítanak figyelmet, míg az évek előtt nagy előszeretettel tenyésztett hollandi faj mindinkább elhanyagoltatik.

A vármegye egy négyszögkilométerjére esik 21,7 drb. szarvasmarha.

Ha tekintetbe vesszük, hogy

Angliában	31,2,
Németországban	29,2,
Ausztriában	28,6,
Franciaországban	21,7,
Olaszországban	16,1 drb.

szarvasmarha jut egy négyszögkilométerre, úgy Nyitra vármegyének szarvasmarha-állományát, melynek a terület nagyságához arányosított viszonya Franciaországéval megegyez, kielégítőnek jelezhetjük.

A lakosság számához viszonyítva, 1000 lakosra esik szarvasmarha:

Németországban	355,4,
Ausztriában	345,0,
Franciaországban	317,0,
Angliában	277,0,
Olaszországban	170,0,
Nyitra vármegyében	313,1 drb.

E tekintetben tehát Francia- és Angolország között foglalunk helyet, ez utóbbit és Olaszországot fölülmulva.

Ezen minden tekintetben kedvező arány létrejött azon belátás elterjedésének köszöni létét, mely belátás immár nemcsak a régibb idő óta észszerűen gazdálkodó nagybirtokosoknál, hanem a közép- és kisbirtokosoknál is mindinkább terjedt hódít s mely abból áll, hogy nemcsak a földművelésre elkerül-

hetlenül szükséges marhaállomány fentartásáról gondoskodik gazdaközönségünk, hanem a marhahizlalás és marhakereskedésnek sokszor jól jövedelmező ágait is kellő figyelemre méltatja.

Igy a vármegye területéről csupán a jelentékenyebb hizóvásár-területekre, mint Bécs, Pozsony és Budapestre 12.445 drb. hizómarha és 17.376 drb. juh lett az 1893. évben szállítva, míg a vármegye hússzükségletének fedezésére a sertések és kecskéktől eltekintve, az 1893. év folyamán 3.369 szarvasmarha és 2.790 juh vágatott le.

A vármegye területén megtartatni szokott vásárok alkalmával pedig, melyekre vonatkozólag az adatokat csupán a nyitrai, érsekujvári, galgóczi és privigyeiről szereztem be, csupán ezen négy, mindenesetre legjelentékenyebb vásárhelyen, évente átlag 17.000 darab szarvasmarha kerül eladásra, melyeknek átlagos értéke két millió ft. körül tesz ki s mely összeg az állattenyésztéssel foglalkozó gazdaközönség kezén fordul meg.

Más színben fog azonban feltűnni a vármegye marhaállománya, ha azt minőség szempontjából fogjuk elbírálni. Mert a mint már jeleztem volt, tiszta állatfajok tenyésztésével csupán a vagyonos osztály foglalkozik, míg a kisbirtokosok állatanyaga, egyes vagyonosabb vidékek jobbmódú gazdáitól eltekintve, minőség szempontjából silánynak jelzendő. Különösen áll ez a vármegye északi és északkeleti részét lakó szegényebb sorsú földműveseknél, a kiknek apró, bozontos szőrű marhája rossz tápláltságával is már elárulja gazdájának szegénységét vagy helytelen eljárását.

A vásárok statisztikája is kimutatja különben egyes vidékek marhaminőségének előnyeit vagy hátrányait, mert a mig példának okáért Érsekújváron az utolsó öt év alatt megtartott vásárok alkalmával eladott szarvasmarha legkisebb ára 40 ft. volt, addig Privigyén a legolcsóbb szarvasmarha 2 ft. 50 kron kelt el, s mig az előbbeni helyen a legdrágább szarvasmarha ára 300 ft. volt, addig az Privigyén csupán 120 ftot tett ki.

A tenyészállatok kijelölésével foglalkozó helyi bizottságok által e célra alkalmasnak talált 845 bikát a vármegyének fenjelzett marhaállományával szemben elegendőnek nem tartom.

Lótenyésztésünk az előzményekben már jelzett néhány telivér tenyésztéstől eltekintve fogyatékosnak nevezhető. Már maga a loállomány, mely négyszögkilométerenként csupán 5° lovat tüntet ki, a Magyarországra megállapított 6° átlagot el nem éri.

Minőség tekintetében pedig a lótenyésztéssel inkább üzletszerűen foglalkozó Érsekújvár vidéki és a használati állatok minőségét illetőleg előnyösen ismert morvavölgyi lakosságtól eltekintve, a haladás és javulás kétségtelenül észlelhető ugyan, de még mindig sok kívánni valót hagy hátra.

A loállomány javítására leghathatósabban működnek közre a tavaszonként egész megyében elszórtan elhelyezett állami méntelepek, továbbá a gazdasági egyesület által életbe léptetett, díjazással egybekötött lókiállítások és lóvásárok.

A loállomány minőségének megítélésére alkalmas áttekintést nyújt az idegen vidékek lovai által kevésbbé látogatott nyitrai, galgóczi és privigyei vásárok statisztikája, mely szerint az utolsó öt év alatt a legnagyobb vételár volt egy lóért Galgóczon 350 frt., Nyitrán 300, Privigyén pedig 150 frt.

A minőség csökkentésére közrehat a parasztgazdának azon feltétlenül elítélendő szokása, hogy az alig két éves csikót már befogják s sokszor igen terhes munka végzésére használják. A lóneveléssel már megbarátkozott, azzal üzletszerűen is foglalkozó egyes kisebb kiterjedésű vidékek gazdái pedig észszerűtlen túlóvatosságból a lovakat elkényeztetik, elpuhítják, folytonos istállózás és hizlalás által, szemre előnyösen mutató lovakat nevelnek ugyan, de ezek komolyabb, némi gyorsaságot igénylő használatba vételkor mihamar gyengének bizonyulnak s használhatóságuk rendszerint rövid tartamú szokott lenni.

A juhtenyésztés határozottan hanyatlik. Ennek okát nemcsak a folyton csökkenő gyapjú- és birkahús-árak, hanem a legeltetési viszonyok terhes volta is képezik. A vármegye hegydús vidékeinek lakóinál, a hol a legelők még hozzáférhetőbbek, a parasztok is tartanak néhány darab juhot, a sík, termékenyebb vidékek lakóinál azonban a juhtenyésztés már csak a módosabb közép- és a nagybirtokosoknál áll fenn s ezeknél is a juhok létszámának lényeges apasztása napirinden van.

A sertésenyésztés azonban igen el van terjedve, a mennyiben alig van, ha még oly kis ingatlannal bíró gazda vagy conventióos cseléd, a ki sertést nem tartana. Csakhogy ezen tenyésztés leginkább a házi szükséglet fedezésének czéljaira szolgál, míg céltudatos, különösen a hizlalásra alkalmas fajok tiszta tenyésztésével csakis a vagyonosabb birtokosok s ezek is korlátolt mérvben foglalkoznak.

Lássuk már most, hogy a művelés alá tartozó földterületeknek kiterjedése mikép viszonyul a vármegye állat-lét-számához:

A mint ugyanis már felhozatott, a vármegyében összesen 347,572 darab hasznos háziállat van. E szerint a vármegye szántóföld-területéből 1 darab marhára esik 1 $\frac{1}{2}$ kat. hold, a kecske és sertés kihagyásával pedig 1 $\frac{1}{2}$ kat. hold, tehát a trágyázást tartva szem előtt, az arány kedvezőtlennek nem nevezhető.

Javítja ez arányt még azon körülmény is, hogy a vagyonosabb birtokos osztály a műtrágyázás előnyeit mindinkább belátva, azt alkalmazásba is veszi. A parasztbirtokosok is a trágyázás fontosságát ritkán tévesztik szem előtt, s ha nem is teljesen czélszerűen, de rendszerint nagy szorgalommal teregetik, a sokszor ugyan már nagyon kilugolt trágyát földjeikre. Különösen áll ez a kevésbbé jóminőségű termőtalajjal bíró vidékek lakóinál, a kik a trágyázás elmulasztásával egész termésük sorsát megsemmisítenék. Lássuk már most, hogy ezen úgy nemzetgazdasági, mint szorosabban véve földművelési szempontból olyannyira fontos állattenyésztés egészségügyi viszonyai milyenek és mit tesz a vármegye azok javítása czéljából:

Az állategészségügy állapotának megítélése csakis az 1888. évi VII. törvényczikk életbeléptetési idejétől, vagyis 1889. évi január hó 1-től kezdve nyert megbízható alapot, a mennyiben a ragályos betegségek bejelentésének kötelezettsége csak ez időtől kezdve vétetik komolyan. A lépfene, száj- és körömfájás, sertésorbáncz és a ragályos tüdőlob azon főkórfajok, a melyek a vármegye állatállományát leginkább veszélyeztetik.

Igy az 1889-től 1893-ig terjedő időközben lépfenében megbetegedett 25 ló, 710 szarvasmarha és 181 juh s valamennyi el is hullott.

Noha e megbetegedések száma nem túl magas, az ebből eredő kár annál tetemesebb, mivel az leginkább a nemesebb fajú, szorgosan istállózott szarvasmarha- és juhállományt érte.

A Pasteur-Chamberland-féle lépfene elleni oltások ezen baj terjedésének útját állani alkalmasaknak bizonyultak. Vár-
megyénk gazdaközönsége ezen védoltások alkalmazását azonban nem eszközli oly mérvben, mint azt állatállományának megőrzése kívánatossá tenné.

Igy ezen védoltásokat az

1889. évben	4	uradalom,	9	középbirtokos	4.737	esetben,
1890.	»	4	»	7	»	3.214 »
1891.	»	5	»	18	»	4.866 »
1892.	»	6	»	25	»	6.380 »
1893.	»	6	»	18	»	6.583 »

végeztette.

Látható tehát, hogy úgy az oltások, valamint az azokat alkalmaztató középbirtokosok száma növekedik, de a kisbirtokosok ezen oltások végzését eddigelé egyáltalán meg sem kísérlették.

Sokkal kisebb kiterjedésben alkalmaztatik a sertésorbáncz elleni védoltás, a mennyiben az csupán gróf Károlyi Alajos és Szlavy József uradalmain, egy bérlőnél s három község parasztgazdájánál összesen 1029 esetben végeztetett.

Maga a sertésorbáncz kiterjedése a hivatalos adatok szerint csekély mérvű, a mennyiben az utóbbi öt év alatt csupán 1.162 sertés betegedett meg e kórban.

Sokkal nagyobb elterjedést tapasztalunk a száj- és körömfájásnál, mely betegség okozta anyagi hátrányok, melyek leginkább a közlekedés szabadságának korlátozása, vásárok betiltása, legelők elzárásában állanak; a gazdaközönséget érzékenyen károsítják.

Az utolsó 6 év alatt 252 községben állapítottatott meg e kórfaj s abban 33.366 darab szarvasmarha, 10.139 juh és 6.622 darab sertés betegedett meg. Ezen elszomorítóan magas számadatok enyhítéseül fel kell hoznom, hogy e baj terjedésének csökkenése évről-évre észlelhető, úgy hogy a míg 1889. évben 133 községben 22.345 hasznos háziállat betegedett meg e kórban, addig az 1893. évben már csupán négy községben 408 darab hasznos háziállat szenvedett száj- és körömfájásban.

Gazdaközönségünk állatállományára azonban legsúlyosabb csapást mérte a ragályos tüdőlob fellépte, mely csapás a kisbirtokosokat sújtja legérzékenyebben s noha a kár már alig néhány községben fordul elő 1—2 esetben, az állatkereskedés szabad forgalmának korlátozása még mindig lidércnyomást gyakorol az ezen üzletággal is foglalkozó gazdaközönségünkre.

A ragályos tüdőlob leginkább a Nyitra völgyének legészakibb részén volt elterjedve, de azért annak egyes esetei az érsekújvári járás kivételével megyszerte előfordultak.

Az 1889-től 1891-ig terjedő időközben, a midőn még csupán a beteg állatok levágása vagy kiirtására szorítkozott az öveljárás, összezen 691 darab szarvasmarha esett e betegség áldozatául.

Az 1892. évtől kezdve a gyanús állatok értékesítése és a tulajdonosok kárpótlása is megkezdetvén, ezen 2 év alatt 123.000 frt. lett kárpótlás címén mintegy 1.800 darab szarvasmarháért a tulajdonosoknak kifizetve, mely összegből átlag egy darab szarvasmarhára 68⁷⁰ frt. esik.

Ezen már önmagában véve csekély kárpótlás, a közvetlen, az állatok levágása vagy elszállításából eredő veszteségekért sem elegendő, annál kevésbbé az a közvetett, a forgalmat és kereskedést megnehezítő zár és tilalmi intézkedésekből eredő károkért.

Általában véve az állategészségügy megóvására szolgáló törvények és rendeletek határozmányai, az emberi egészséget illető hasonjellegetű intézkedések végrehajtásának is példa gyanánt szolgálható, kellő pontossággal lesznek végrehajtva, szakközeg gyanánt pedig 1 állami főállatorvos felügyelete alatt 13 járási és 3 városi állatorvos működik.

Az erdőgazdaság egy oly megyében, melyben az erdők az összes termőföld-területnek 22⁰/_o-át teszik ki, fontos közgazdasági tényezőt képez. Sajnos, hogy e tényező kellő méltatásban nem részesül s a legeltetésekből eredő pillanatnyi és látszólagos előny kedvéért az észszerű erdőgazdálkodás tényleges haszna megsemmisítettik. Igaz ugyan, hogy újabb időben az erdőtörvény szigorúbb végrehajtása folytán, különösen a legsúlyosabb visszaélések színterét képező községi erdőkben az állapotok javulnak, de az erdőfejlődés lassú voltából kifolyólag, az évszázadokon át folytatott czélszerűtlen eljárás következményei még hosszú időig lesznek érezhetők.

Az összes 210.508 kat. holdnyi erdőterületnek 29°/_o községi tulajdon, 0^s/_o egyházi és közalapítványi, 16¹/_o hitbizományi és 54¹/_o-a magántulajdon.

Fanemekre nézve pedig 36³/_o tölgy, 52°/_o bükk és egyéb lombfa, 11⁷/_o pedig tűlevelű. A lomberdő tehát jelentékeny túlsúlyban van. A tűlevelű erdő leginkább a privigyei járásban, mint a természetének legmegfelelőbb talaj és éghajviszonyok között fordul elő s ezen járás összes erdőterületének 32⁷/_o-át foglalja el. Nagy kiterjedésben található ez még a szeniczi járásban, a hol a terméketlen homokterületek talajának megkötése céljából is nagyobb kiterjedésben ültetetik.

Az erdők állaga túlnyomó részben 1—20 éves, ezen korú állag az erdők területének átlag 43°/_o-át teszi ki s a fanemek minőségének arányával egyenlően viszonyul.

Igy azon járásokban, a melyekben a tűlevelűek jelentékenyebb területeket foglalnak el, az 1—20 évi korig terjedő állag alig 20—30°/_o-ot tesz ki, míg a hol a tűlevelűek alig vagy éppen nem fordulnak elő, ezen korú állag az erdőterületeknek 40—70°/_o-át képezi.

A 20—40 évig terjedő állag a területnek 30, a 40—60 évig terjedő állag pedig 27°/_o-át foglalja el.

Ezen az erdőgazdaság legközelebbi jövőjére nem igen kedvező kilátással kecsegtető állapotnak főokát az évek hosszú során folytatott rablógazdálkodás képezi ugyan, de a fiatal állagú terület nagyságának oka a mindinkább terjedő cserhántásban is rejlik, mely az erdőgazdaság jóvedelmeit lényegesen növeli s ott, a hol a talajviszonyok nem igen kedvezőtlenek s a hántással kapcsolatos tarolás után felsarjadzó hajtások kellő óvásban részesülnek, az erdő minőségének javítását láthatóan előmozdítja.

Az erdők értékesítésének főforrását a tűzifa képezi, mely ott, a hol a közlekedési viszonyok nem igen kedvezőtlenek, 3—4 órai fuvarozás költségeit könnyen elbírja.

Nagyobb erdőterületek rengetegeiből a fát usztatással is leszállítják. A fa értékének csökkentésével járó ezen szállítási mód azonban tudtommal a vármegyének alig 1—2 uradal-mában gyakoroltatik.

Épületesfát a privigyei járás kiterjedt erdőségei szolgáltatnak leginkább, ezekből azonban a szállítás oly költséges

és oly nehézségekkel van összekötve, hogy azon erdőknek ilyenmő hasznosítása még igen sok kívánni valót hagy hátra.

Üzemképes bánya a vármegye területén nincsen. Kétségtelen ugyan, hogy különösen a vármegyének északkeleti határát képező hegylánczolat nemes érczetek tartalmaz, sőt a mint azt a helyenként fenmaradt nyomok mutatják, azon vidéken a bányászat és aranymosás üzetett is, de a művelés költségeit meg nem térítő nemes ércztartalom az üzem folytatását célirányossá nem tette.

Lehetséges, hogy a tervezetben levő új bányatörvények a vállalkozási szellemre serkentőleg fognak hatni s az ez irányban meddő vármegye talaja a bányászati iparágnak is megnyílik.

A vármegye északkeleti határán levő Handlován már évek óta fennállott kőszénbánya üzemét a szén kivitelének költséges volta miatt be kellett szüntetni, s ezen a megye területén levő egyedüli bányatelep üzembe hozatalának feltételét képező vasuti összeköttetés létesítésétől függ, hogy e bányának különben használható fekete kőszene hasznosítható legyen s azzal az egész vidék szegény, s kenyerét az ország távol vidékein kereső lakosságának megélhetése, saját ott-honában megkönnyíttessék.

A vármegye gazdaközönsége a társulás szellemének a jólét és anyagi felvirágzásra is gyakorolt előnyös hatását csak lassan ismerte fel s így a gazdasági viszonyok javítására hivatott gazdasági egyesület létesítésének eszméje csak az 1860-ik évben vált testté s akkor is az elnyomatásából még fel nem szabadult, sőt ennek bénító hatása alatt álló értelmiség vezérférfiainak buzdítására, inkább a felszabadulás kelő napja felvillanó fényének varázsa által előidézett szebb remények szülte politikai tervezgetések alkalmas lepleül szolgált.

A kiegyezés létrejöttével a célzatok leplezgetésének szüksége megszűnt ugyan, azonban mintha az egyesület alapítóinak akkor indokolt elégedetlensége a tagok örökül átszállt volna, továbbra is inkább a politikai ellenzékeskedés, mint a gazdák érdekeinek előmozdítása képezte a gyűlésezések főcélját; míg a szervezésben öntudatosan eljáró államhatalom az elégedetlenség talaját mindinkább meddőbbé tevén, az egyleti életnek hosszú pangása állott be.

Az utóbbi évek folyamán a viszonyok öröndetes javulásnak indultak, az egyleti tevékenység a tagok részvéte mellett élénken megindult s kizárólag a mezei gazdaság létérdekeinek megóvását és fejlődését tartja szem előtt. A vásárok és állatkiállítások, gazdasági gépversenyek és kiállítások rendezése, az állatfajok nemesítése, a termőföld czéltudatos művelése ismeretének terjesztésére irányított törekvéseknél, szóval a mezei gazdaság emelésére hivatott minden tényező nyilvánulásánál a megyei gazdasági egylet hathatós és czéltudatos közreműködése észlelhető. S így remélhető, hogy ha csak buzgó tevékenységi jáza által el nem ragadtatva, közvetlen czélját szem előtt nem téveszti s erejét és tevékenységét legalább vidékünkön — a föld értékének és a hasznosbérnek folyton észlelhető emelkedése mellett — érthetetlen, inkább a külföldi példák indokolatlan utánzásán alapuló agrármozgalmak buzgó támogatására el nem pazarolja, az egyesület a vármegye mezőgazdasági felvirágzásának főtényezőjét fogja képezni.

Nemzetgazdasági szempontból is komoly figyelembe veendő tényezőt képez a vadászat, mely úgy a vármegye területén előforduló vadnemek különfélesége, valamint az évenként elejtett vad mennyisége folytán e vármegyének az ország összes vármegyéi között kiváló helyet biztosít.

A vadászterületek bérletéből befolyó jövedelmek pedig a birtokosság nem megvetendő bevételet képezik.

A vármegyének 924.600 kat. holdnyi vadászterületéből 146.859 kat. hold erdő és 606.432 kat. hold mező bérelt vadászterületet képez.

Ha már most holdanként átlag csupán 5 krnyi bérösszeget vesszünk fel, mely összeg a vármegyében szokásos vadászati bérletek nagyságát tekintve magasnak nem vehető, a vadászterületek kibérléséből 37.669 frt. folyik be. A vadlelövés becseréteke pedig a szokásos vadarakat véve alapul, megközelítőleg 83.000 frtot tesz ki.

Az 1893. év folyamán a vármegye területén lövetett: 187 fővad, 26 dām vad, 311 vaddisznó, 920 őz, 45 moufflon, 55.016 nyúl, 3.729 üregi nyúl, 9.795 fáczány, 15.482 fogoly, 7.774 fürj, 517 szalonka, 6 tűzok, 143 vadpulyka, 1.072 vízi szárnyas, 5 császármadár, 239 vadgalamb, 10 fenyves madár. Ezenkívül 8.211 szörmés és 15.127 szárnyas kártékony állat.

A 95.267 darab hasznos vad becsértéke a fent kitüntetett összeget kiteszi.

Ezen fényesnek nevezhető vadászati eredmény létrehozatala első sorban a vármegye nagybirtokosai céltudatos vadóvásának köszönhető. A vadászati törvény életbeléptetése után mindinkább gyarapodó vadállomány s ebből kifolyólag a bérelt vadászterületeknek emelkedő értéke, a vadászat szenvedélyének hódoló kisebb birtokosok és bérlőket is a vadóvás és tenyésztés körüli céltudatos és kiméletes eljárásra indította. De a vadhonosítás terén is a vármegye birtokosai szép eredményeket tudnak felmutatni.

1864-ben gróf Forgách Károly és a szomszéd Bars vármegye zselizi uradalmát birt gróf Breuner Ágoston, Xántus Jánosnak helyszini szemléljén alapuló biztatására, kísérletet tettek az amerikai vadpulyka meghonosításával és az előbb nevezett főúr ilyeneket saját területén kibocsátott. A kísérlet azonban eredménytelen maradt, a mennyiben valószínűleg az ottani erdőkben gyakori szőrmés ragadozók, ezek különben is nem igen elővigyázó madarakat kipusztították.

Ujabb honosítási kísérletet tett ez állatfajjal a 80-as években Tóth Vilmos iváncikai vadászterülete kisebb erdőségeiben, mely kísérletet siker is követte. A vad szaporodott, azonban a vadász úr a túlszaporodást gátolni akarván, az állományt csak csekély számú egyedre szállította le.

Példáját követték gr. Erdődy Ferencz, majd br. Stummer Sándor; az előbbi galgóczi és pöstyéni, az utóbbi pedig a nagybodoki uradalmakban bocsátván ki e szárnyast, s az jelentékenyen el is szaporodott, úgy, hogy gróf Erdődy Ferencz uradalmain az 1893. évben már 120 vadpulyka lövetett.

A 70-es évek során kísérletet tett Tóth Vilmos a kaliforniai fürj honosításával is, mely azonban sikertelennek bizonyult. A vármegye vadállományának minősége szempontjából kiváló fontosságú honosítást tett gr. Forgách Károly ghymeszi uradalmában. Ugyanis 1868. évben 9 drb. moufflont bocsátott ki a ghymeszi várromokat környező erdőség egy körülkerített kisebb területére, mely területet azután 1.200 kat. holdra nagyobbitotta ki.

Ezen vadaskertben e fölötté érdekes vad lényegesen elszaporodott, úgy, hogy midőn a vadaskert kerítéseit a va-

dász úr az 1883. évben lebontotta, a vadállomány már mintegy 150 darabot tett ki.

A szomszédos erdőterületek birtokosai az első három évben e vad kiméletére kötelezték magukat, mely czélszerű eljárás eredményeül tekintendő, hogy jelenleg már több százra menő moufflon vad tartózkodik nemcsak az eredeti telepítésre szolgáló ghymesi területen, hanem a szomszéd Elefánt, Appony, Kovarcz, Szolcsány, Velcsicz és Zlatnói erdőségekben is s terjedési köre mindinkább növekedvén, nemsokára már a Kárpátoknak ezen egész keleti kiágazása fog e fürge és minden tekintetben érdekes vadnem honául szolgálni.

IV. Ipar és kereskedelem.

Aránytalanul sűrűn lakott vármegyénk lakosságának megélhetését az anyaföld nyújtotta termékek, mint már jeleztem volt, nem biztosítják. A lakosság nagy része ideiglenes kivándorlással iparkodik magán segíteni, míg egyes vidékeken a pusztá földművelés és állattenyésztésen kívül háziipar üzésével igyekszik a nép megélhetését megkönnyíteni.

A háziipar legelterjedtebb neme a kenderkészítés és a fonalfonás, mely köznépünk majdnem minden családjában s leginkább a házi szükségletek fedezésének határáig űzetik. A vászonszövés azonban már mind ritkábban foglalkoztatja népünk nőtagjait, a kik fehérnemű szükségleteiket, különösen a ruhaneműekét, a durva házivászonzt mindinkább elhagyva, szivesebben fedezik, a tetszetős, lágyabb, tartósságra nézve azonban a házi vászonnal a versenyt ki nem álló vásári gyolcsneműekkel.

Annál kiterjedtebb mérvben gyakorolják a nők a himzést, mely iparág egyes vidékeken jelentékeny mellékkereseti forrást képez.

A himzések mintáit, melyek leginkább magyar motivummal birnak, a nők maguk rajzolják s azután a legkülönbözőbb színváltozatokban fehér, vörös, kék vagy sárga selyem vagy pamuttal kivarrják.

E himzések leginkább a ruházat díszítésére szolgálni hivatván, újabban azonban, különösen a pöstyén- és galgóczi vidéki nők megrendelésre függönyöket, takarókat, betéteket is himeznek s ily megbízatásokat nemcsak magánosoktól,

hanem e czikkek közvetítésére vállalkozó s a himzést készítő nőkkel, sajnos, gyakran uzsoraüzletet csináló, kereskedőktől is nyernek.

Himzéssel leginkább a vágujhelyi, pöstyéni és vágsellyei járásoknak vágmenti községei, valamint a privigyei és szeniczi járások egyes falvainak lakói foglalkoznak; munkájuk a szigorú birálatot is kiálló pontossággal és eredeti izléssel készül s annak eladásából évenként átlag mintegy 10.000 frt. folyhat be.

Kisebb mérvben, de nem kevesebb izléssel űzik a csipkeverést a nyitrai, vágsellyei, galgóczi és vágujhelyi járások egyes községeiben.

Nagyobb kiterjedésű házi iparág a faeszközök készítése, melylyel különösen a vágujhelyi járás Ó-Tura, Hrussó, Lubina és Bottfalu községeiben mintegy 1000 család foglalkozik. Az ekként készített tárgyak leginkább fatálap, só-, bors-, liszt-, turótartók, tölcsérek, csapok, játékszerek. Ezen czikkeket Ausztria, Románia, Szerbiába viszik ki s daczára feltűnő olcsóságuknak, azok évenként mintegy 60.000 forintot jövedelmeznek.

Az ezelőtt iparszerűleg űzött posztó- és daróczszövés Privigyén és Német-Prónán, valamint a bőrcserzés Brezován jelenleg inkább gyárilag üzletszerűen űzetik, míg a kosárfonás leginkább a galgóczi és vágsellyei járásokban képezi számos családnak kereseti forrását.

Felemlitendő végül a malompittle-szövés, mely Turolukán és Miaván található s mintegy 100 családnak ad kenyeret. Azonban ezen háziiparszerűleg előállított s házalás útján értékesített pitleszövetek, a gyárilag előállított selyempittle által a versenyből mindinkább kiszoríttatnak.

A háziipar közé sorolandónak tartom a chvojniczai fafaragászati tanműhelyt is, mely a felvidéki közművelődési egyesület által életbeléptetve s államilag is segélyezve, hivatva van a vármegye egy kiterjedt, szegény vidékű lakosságának megélhetési viszonyait lényegesen javítani.

Ezen, eredetileg Novákon létesített, majd Chvojniczára áttett tanműhelyben az ifjuság a fafaragás művészetére lesz tanítva, abban Fröbel- és gyermekjátékszerek állíttatnak elő s gyártmányai már is több kiállításon kitűnő elismerésben részesültek.

A megrendelések száma e műhelyben folytonosan növekedik s reményelhető, hogy ez iparág kellőleg kifejlesztetvén, a milliókra menő értékű játékszer-szükségletet hazánk nem a külföldről, hanem e tanműhelyből s illetőleg az ez által kitanított lakosságtól fogja beszerezni s azzal egy, ez idő szerint a legnagyobb nyomorral küzdő vidék anyagi felvirágoztatását előidézni.

A chvojniczai fafaragászati iskolán kívül Holicson és Szakolczán is vannak ipartanműhelyek, mely három iskolában összesen mintegy 100 tanuló nyer oktatást s reményelhetőleg az ipar fejlesztésének hasznos tényezőjévé válik.

A megyei háziipar fentartása és fejlesztése érdekében a m. kir. kereskedelemügyi miniszter a megyei főispán elnöksége alatt egy megyei háziipar-fejlesztő bizottságot alakított, melynek feladata a háziipar fellendülésére alkalmas tényezők létrehozatalának előmozdítása.

Ezen bizottság kezdeményezése folytán a megyei háziipar összes ágainak jelenlegi fejlettségét feltűntető kiállítás rendeztetett a megye székhelyén, mely ezen nemzetgazdasági szempontból nem kicsinylendő, sőt nagyon is felkarolandó iparág életrevalóságának tanuságát adta.

Itt láthattuk, hogy a szegényebb néposztályok nőtagjai a szorosan vett házi teendők teljesítésén kívül idejük nagy részét oly munkák végzésére fordítják, melyek értékesíthető voltak által a család anyagi létének megszilárdítását előmozdítják.

A háziipar e szerint, ha nem is virágzik oly mérvben, mint a hogy ezt a nép érdeke kívánatossá tenné, de erkölcsnemesítő hatásán kívül anyagi szempontból is elismerésre méltó lendületnek indult.

Kevésbé állitható ez az iparról. Iparosaink a mindinkább terjedő gyári ipar és egyes széles alapokra fektetett iparvállalatok termékeivel, melyek a vidék legfélreesebb pontjait is elárasztják, a versenyt meg nem állhatják.

Ezen áldatlan állapotokon az ipartestületek létesítése mit sem változtatott.

Mert ezek elméleti discussiók s talán személyes versengések színterét képezik ugyan, de practicus értékű szervezkedést, mely az iparosok érdekeit megóvni és a gyári ipar termékeivel való verseny sikeres kiállításához az erőt biztosítani alkalmas lenne, mind ezideig nem mutatnak fel.

Az iparos minősítés előnyeinek kijátszása mindenfelől tapasztalható, a nélkül, hogy ennek ellenében a kisiparos védelméről kellő gondoskodás történnék.

Az iparosoktatásnak a törvény által megállapított rendszere a vármegye területén fennálló 1.263 iparostanoncz által látogatott 11 iparos-iskolában vált testté.

Ezekben az oktatás az esti órákban történvén, a tanulóknak testi kimerültsége, de különben is fegyelmetlensége, figyelmetlensége s sokszor az alapismereteknek hiánya miatt is sok kívánni valót hagy hátra, mindamellett — a mint erről az időszakonkint rendeztetni szokott iparostanonczkiállítások is meggyőznek — az oktatás iránt fogékonyabb, szorgalmasabb, értelmesebb tanulóknál elismerésre méltó eredményeket mutat fel.

Egy kizárólag iparüzéssel foglalkozó községe is van e megyének és ez Brezova, melynek lakói közül 99-en önállóan timáriparral foglalkoznak és évenként mintegy 30.000 forint értékű nyers bőrt dolgoznak fel, mely bőr a budapesti és bécsi piacról s részben a vidékről is beszereztetik. A kikészített bőrök leginkább Budapestre vándorolnak.

A timáruzetből eredő hulladék, gyapju és trágya, melynek értéke 20.000 forintra tehető, képezi az ezen iparral foglalkozók jövedelmét.

E község lakosai a timáriparon kívül még gyapjumosás s enyvfőzéssel is foglalkoznak s mindeme ipartermékek, valamint továbbá baromfi, tojás s egyéb élelmi cikkek értékesítése céljából nemcsak az ország fővárosa s a jelentékenyebb honi piacokkal, hanem a külföld nagyobb kereskedelmi városaival is élénk összeköttetést tartanak fenn.

A megye iparosainak nem megvetendő vetélytársai a nyitrai fogházban s különösen a lipótvári fegyházban letartóztatott foglyok, a kik kosárfonáson kívül mindennemű cipész-, szabó-, asztalos-, lakatos- és kovácsmunkákkal is foglalkoznak s e munkájuk értékesítettetik is.

A fegyenczek munkabérvizsgálatai az egyes cikkek előállításának költségeit lényegesen apasztják, mi által a bűntetlen életű iparosok keresete csorbittatik.

A fegyenczek munkabérvizsgálatainak kellő felhasználásán alapszik azon vállalat is, mely kép- és tükörkeretek előállítása céljából a lipótvári fegyházban ezelőtt három évvel

létesítettett. A vállalat jövedelmezőségéről a vállalat fennállásának rövid tartama miatt is kellő adatok nem nyújthatók, a vállalat azonban állítólag jól jövedelmez.

Örvendetesebb adatok közölhetők a vármegye területén feunálló gyáriparról, mely — habár távolból sincs arányban a vármegye területi nagysága, talajának termőképessége s lakosságának számával — mindamellett ezen gyári iparvállalatok üzemének felvirágzása ezen iparág további fejlesztésének valószínűségét s ezzel a vármegye anyagi gyarapodását kilátásba helyezi.

A gyárak közül első sorban a nagysurányi czukorgyár említendő, mely több birtokost cserélvén, jelenleg részvénytársaság tulajdonát képezi s a befektetett részvénytőkét 10—12⁰/₀ al kamatoztatja.

Ezen gyár gépezete 602 lóerővel dolgozik s évenként átlag 5—600.000 métermázsa répát dolgoz fel.

A gyárban a főüzem idejében 900 munkás dolgozik, még pedig a felnőttek $\frac{1}{2}$ és 1 órai pihenővel 12 óra hosszat naponként.

A napibér 38 krtól 2 frt. 40 kr. között váltakozik, a munkás kora, foglalkoztatásának minősége s szakavatottságának mérve szerint.

Az e gyárban előállított czukor nagyobb része a belföldön nyer elhelyezést, míg nagy része különösen a keleti országokba, Szerbia, Románia és Törökországba szállittatik.

A czukorrépa métermázsáját a gyár 80—92 krral fizeti.

Nagyságra nézve második czukorgyár a vármegyében a báró Stummer család tulajdonát képező tavarnoki czukorgyár.

Ennek gépezete 285 lóerővel évenként átlag 400.000—450.000 métermázsa répát dolgoz fel s e mellett mintegy 350 munkást foglalkoztat. A munkások napibére e gyárban az illetők alkalmazásától függőleg 55—90 kr. között váltakozik s a munkaidő szintén 12 óra, mely időszak $\frac{1}{2}$, illetve 1 órai pihenővel lesz megszakítva.

A czukorrépa métermázsáját e gyár 95—105 krral fizeti.

Az e gyárban termelt czukor egy része monarchiánkban, mintegy felerésze pedig Olaszországban és Amerikában nyer elhelyezést.

Ugyanezen, valamint a surányi czukorgyár is czukorfinomításra be van rendezve.

A harmadik cukorgyár a sasvári, melynek gépezete 85 lóerővel dolgozik.

A feldolgozott répamennyiség évenként átlag 160.000 métermázsa és a foglalkoztatott munkások száma mintegy 250. Ezeknek napibérs szintén 12 órai munkaidő mellett 36 kr. és 1 frt. között váltakozik.

A cukorrépa ára e gyárnál 84—110 kr. között mozog.

Ezen gyár cukorfinomításra nincs berendezve s az abban előállított cukor a tulajdonosnak Morvaország és Ausztriában levő cukorgyáraiba szállíttatik finomítás céljából.

A mint a közölt adatokból láthatjuk, a vármegye területén levő három cukorgyárban feldolgozott répa össz mennyisége alig teszi ki felét a vármegye területén termelt répamennyiségnek s ezen fölőlség kellő értékesítéséről a megyebeli cukorgyárakkal élénk versengést űző diószeghi, nagyszombati és gödingi cukorgyárak gondoskodnak.

A cukorgyárak után felemlitendő a nyitrai malátagyár, mely 1887. évben épült s jelenleg egy bási részvénytársaság tulajdonát képezi, mely a gyárat 1890. évben vette át volt tulajdonosától.

Ezen gyárnak külön részvénytőkéje nincs, mert a már különben hat malátagyárral bíró külföldi részvénytársaság ezt mint egy fióktelepet kezeli.

A gyár 15 lóerővel dolgozó gépezet és 15—20 munkás foglalkoztatása mellett évenként 25—30.000 métermázsa árpat dolgozik fel s az ebből előállított malátát némi részben Bécs és Budapestre, leginkább azonban Svájc, Német- és Franciaországba szállítja.

A feldolgozott árpa kizárólag a szűkebb vidék terméke.

A munkások 10¹/₂ órai munkaidő mellett naponként 80 kr.—2 frt. díjazásban részesülnek.

A gyár tiszta jövedelme 5—8% között váltakozik.

Inkább helyi érdekű, de mint egy kis vidéki város fejlődésének mérvét megvilágító tényező a nyitrai légszeszgyár; mely mint részvénytársaság, 120.000 frt. teljesen befizetett tőkével alapítván, 1890. év szeptember havában kezdte meg működését.

Ezen légszeszgyár terméke Nyitra város utcái, közterei és a városban lakó kereskedők és magánosok üzlethelyiségei és lakásainak világítását közvetíti.

Évenként mintegy 140.000 köbméter légszesz fogyasztatik s a légszesz köbméterenkénti ára a fogyasztás mérve szerint 15—17 kr. között változik.

A légszeszgyár a részvénytársaság által befektett tőkét eddig 5⁰/₀-kal kamatoztatja.

Kisebb jelentőségű a Thonet testvérek tulajdonát képező lomniczai gőzfűrész-telep, melyben évenként 1.600 köbméter bükkfa lesz egy 12 lóerejű gőzgéppel feldolgozva.

Ezen gyár 1885. év óta áll fenn s kizárólagos hivatását képezi a fennevezett tulajdonosok nagyugróczyi fabutorgyárához szükséges alkatrészek előállításá.

A gyárban a felügyelő és gépkezelő személyeken kívül 4 állandó munkás, 5 faragó és 15 fuvaros nyer foglalkozást.

A napszámosoknak 50—80 kr., a fafuvarozásért köbméterenként 3 frt. fizettetik.

A vármegye gyáriparának fejlődésében jelentékeny mozzanatot képez a most alakult nyitrai maláta- és sörgyártó részvénytársaság által 350.000 frt. tőkével alapított maláta- és sörgyár, melynek építése már megkezdett s mely gyár még az 1895. év őszén üzembe fog hozatni.

A gyár 8.000 métermázsa maláta és 20.000 hektoliter sör gyártására van egyelőre tervezve és a valószínűleg beállandó nagyobb forgalom esetében ki fog bővített.

A malomipar terén nagyobb szabású kezdeményezés indult meg a 60-as évek elején a megye székvárosában; a mennyiben 180.000 frt. részvénytőkével egy gőzmalom építettett s ez az 1864. év tavaszán működését megkezdette.

Ezen gőzmalom hét örlő és két hegyező kövel ellátva, 1000 pozsonyi mérő búzát 3¹/₂ nap alatt lisztté őrlött.

A részvénytőke nagyjából nagyjából a vármegye birtokos osztályának aláírása folytán gyűlt egybe, maga a malom tehát, mint tisztán önrőnkéből létesített intézmény, közérdeklődés tárgyát képezte s működéséhez a legvérmesebb remények fűződtek. Tekintettel azon körülményre, hogy Magyarország északnyugati felvidékén ily nagyobb szabású gőzmalom azon időben még nem létezett, ezen gyár jövedelmezőségéhez fűzött remények teljesen indokoltnak voltak tekinthetők.

Ámde, sajnos, a politikához mindenkor jobban értő középosztályunk e gyár művezetésére uralgó befolyást gyakorolván, mindjárt a működés kezdetén oly lényeges hibák

követték el, melyek a gőzmalomnak hírnevét teljesen tönkretették, úgy hogy a gyár működését mihamar beszüntette s az egészen befizetett részvénytőke elveszett.

Több mint két évtizeden át hirdette a város bejárását uraló ezen gyártelepnek hideg és nem füstölő kéménye ezen, a legkedvezőbb kilátások között megindult iparvállalat szomorú végét s maga a gyár többszörös birtokost cserélvén, végre Back Ernőnek birtokába jutott s e tulajdonosnak szakavatott vezetése alatt üzeme virágzó és dusan jövedelmező lett.

A nyitrai gőzmalmi részvénytársaságnak szomorú sorsa a megyei pénzvállalatok kezdeményezésére határozottan káros kihatású volt s alighanem ez az okozója annak, hogy az egész vármegyében gőzmalom többé nem épült.

Vizerővel hajtott műmalmok azonban, különösen a Nyitra alsó völgyében, kedvező eredménynyel működnek.

Ilyenek különösen a Hungária részvénytársaság tulajdonát képező Nyitra és Alsó-Köröskényben levő, valamint a nagysurányi és az érsekújvári műmalmok, mely utóbbi némi történelmi nevezetességgel is bír, a menyinyiben azt Pázmány Péter bibornok II. Ferdinánd király felhívása folytán építtette oly czélból, hogy a várórság kenyérben hiányt ne szenvedjen.

A felsoroltakon kívül még számos kisebb-nagyobb malom működésben tartására lesznek a rendelkezésre álló vizerők, úgy a nagyobb, úgymint Vág, Morva és Nyitra folyók, valamint a kisebb patakok mentén is felhasználva s úgy e malmok, valamint az előbb nevezett nagyobb ilyenmű ipartelepek termékei legnagyobb részt e vármegye területén fogyasztatnak el.

Kisebb jelentőségűek s részben a mezőgazdasági termékek előnyösebb értékesítését czélzóak a sasvári keményítő és a szeptencz-ujfalusi dextrin-gyárak.

A műtrágya-gyártás terén alighanem lényeges haladás korszaka fog e vármegye területéről kiindulni, a Mikovényi-féle szabadalmazott műtrágya-gyártás elterjedésével, mely ez ideig szerényebb határok között mozog s tudtommal eddig csak Vágújhelyen, Nagytapolcsányban és Nyitrán létesített kisebb méretű telepeket. Ezen szabadalmazott eljárás szerint az emberi ürülékek lesznek igen egyszerű módon kezelve, műtrágyává alkotva, s az e műtrágyával, mely már előállí-

tásának egyszerű s ebből kifolyólag olcsó volta miatt is, a többi addig szokásos műtrágyákkal valószínűleg előnyösen fog vetekedni, eddig véghezvitt kísérletek annak kiváló mezőgazdasági értékét beigazolták.

Mint kiváló mezőgazdasági tényezőket felemlitendőknek tartom még a szeszgyárakat és szeszfőzdéket.

A vármegye területén jelenleg van 36 szeszgyár és 1.096 szeszfőzde, míg öt év előtt 32 gyár és 1.233 főzde volt.

A szeszgyárak által termelt szeszmenyiség az utóbbi évben 3,384.491 hektoliter fok, a főzdek által termelt szesz pedig 157.261 hektoliter fok. Míg 5 évvel ezelőtt a gyárak 2,116.237, a főzdek pedig 32.831 hektoliter fok szeszt termeltek.

E szerint a gyárak termelési képessége az utolsó öt év alatt lényeges haladást nem mutat fel, míg ellenben a főzdek, melyeknek száma az öt év előtti számhoz mérten 137-tel apadt s daczára ennek 124.430 hektoliter szeszszel többet termeltek, jelentékenyen intensiver működést fejtettek ki.

A szesz előállítására a gyárak gabonaneműeket és burgonyát, a főzdek pedig leginkább csontáros, magvas vagy bogyós gyümölcsneműeket használnak.

Legtöbb szeszgyár van a nagytapolcsányi, vágújhelyi és galgóczi pénzügyőri biztossági kerületekben, míg a szeszfőzdek száma legnagyobb a privigyei, vágújhelyi és nyitrai kerületekben.

A vármegye kereskedelme pang. Egyes, leginkább Nyitrán, Érsekújváron és N.-Tapolcsányban székelő gabonakeresdőkön kívül, a kik az egész környék gabonakereskedelmét uralják; számbavehető kereskedelme a vármegyének nincsen.

Egyes városok fogyasztó közönségének számához mért kereskedőházak eléggé előnyös forgalmán kívül a vásárok látogatottsága s forgalmáról lehetne a kereskedelem élénkségét megítélni. Sajnos, az utóbbiak nem nyújtanak kedvező képet. A nyitrai, érsekújvári, galgóczi, nagytapolcsányi vásárok látogatottsága mindinkább hanyatlik, ennek okát az általános pénzhiányon kívül még azon körülmény is képezi, hogy a nép finomabb izlése s ebből kifolyólag fokozottabb igényei a fogyatékosabb kiállítású vásári áruival már ki nem elégíthetők s ez igények kielégítést a fentnevezett helyeknél jelentéktelenebb községek vásárain még kevésbé nyernek.

Különben a megye székvárosa Nyitra, a vidéki közönség

igényeinek kielégítésére alkalmas áruházakkal bír s a vármegye, valamint a szomszéd Bars megye közönségének egy részét magához vonzza. Mig Érsekújvár előnyös vasuti összeköttetései folytán Budapesttel, a megyének morvavölgyi része pedig Pozsonnyal állanak összeköttetésben.

Ebből kiviláglik, hogy a vármegye többi községeiben a kereskedelem, mely a kereslet fogyatékosságán kívül még a vármegyét elárasztó házalók és ügynökök által is jelentékenyen károsittatik, számba nem vehető.

Borkereskedésünk pedig, mely a kivitelre nem volt ugyan alapítva, de borunk úgy magában a vármegyében, valamint az északnak fekvő megyék lakosságánál keresett árúczikket képezett s a szőlőtermeléssel foglalkozóknak egyes vidékeken jelentékeny jövedelmeket juttatott, a phylloxera pusztításai következtében jelentéktelenné vált.

Kiviteli czikkeink csupán mezőgazdasági termény, úgy mint repeze, buza, tengeri s különösen árpa, mely jó hírneve folytán kivált a sör- és malátagyárak részéről nagy keresettségnek örvend.

A gabonaáraknak folytonos hanyatlása, melynek oka főképen a tengeren túli behozatal-szülte versenyben rejlik, a gabonaüzleteknek jövedelmezőségét is jelentékenyen leszállította s az eladó úgy, mint a vevő is fáradságának mindinkább kisebbedő jutalmával kénytelen megelégedni.

A marhavásárok azonban eléggé élénk forgalmúak s az ezeken áruba bocsátott állatok minősége is egyes helyeken előnyös.

Igy különösen látogatottak az érsekújvári vásárok, melyeken átlag és évenként 1.125 ló és 3.600 db. szarvasmarha, továbbá a galgóczi vásárok, a melyeken átlag 1.600 ló és 3.700 szarvasmarha és Nyitra, a hol 4.254 ló és 6.725 darab szarvasmarha adatik el.

V. Hitel.

A pénzgazdálkodás terén megyénk közönsége a társulás eszmájének fontosságát csakis a 60-as évek elején fogta fel teljes valójában; az egy Érsekújvár kivételével, a hol már az

1848-ik évben alapítottatott egy takarékpénztár. S a mint 1863-ban a nyitrai takarékpénztár létesítettett, a többi városok és vidékek a jó példa üdvös voltát kellően méltányolva, sűrű egymásutánban alapították meg takarékpénztáraikat s egyébnemű pénzintézeteiket.

Ezzel a megye lakossága gazdálkodási viszonyaiban egyuttal egy korszakotalkotó javulás is létesítettett.

Mert habár e pénzintézetek kölcsönügyletei, a hiteltkereső közönségre nézve jutányosaknak nevezhetők nem voltak, az által, hogy a megelőző idők uzsoraüzleteinek a nagyközönségre nézve jótékony versenytársakat létesítettek, megóvták azt az uzsorások vészes üzelmeitől s pénzügyeinek rendezésénél hatékony segínyt nyújtottak.

Gazdaközönségünk a pénzintézetek létesítését megelőző korszakban, nehézkes és hosszadalmas műveletek útján birt csak aránylag olcsó jelzálogkölcsönöket kieszközölni; gyors elintézést igénylő pénzügyeinél, melyek megoldása személyi hitelének latbavetését igényelte, ha csak baráti szivességeket nem akart felhasználni, az azon időben még jutányosnak nevezett 20—30°/o-os uzsorakölcsönökre volt utalva. Ezen állapotokhoz képest a pénzintézetek kölcsönei ajándékszamba menőknek tekintettek s mint ilyenek nagy arányokban vétettek igénybe.

A vármegye területén alakított összes pénzintézetek mai napig fennállanak s a körülményekhez képest elég jól virágznak.

A következő adatok az egyes intézeteknek nemcsak forgalmát, hanem forgalmának az utolsó 10 év alatti változását is feltüntetik.

Intézet neve	Ala- pítási év	Tenyleg beira- zási évi alapítók	Forgalom		Bevételek		Tartalékalap		Vállalkozás		Jelzálog-kölcsön	
			1884	1888	1884	1888	1884	1888	1884	1888	1884	1888
Érsekújvári takarékpénztár	1848	150.000	11.604.905	22.288.352	1.732.451	2.860.000	55.597	120.365	837.424	1.132.663	1.054.752	1.138.282
Nyitrai takarékpénztár	1868	110.000	6.061.876	8.549.396	1.521.786	1.988.178	—	46.284	650.907	910.319	649.521	873.364
Szokolczi	1867	20.000	467.203	657.856	187.179	358.642	14.894	34.865	41.910	40.965	125.459	236.226
Nyitrai népbank	1869	100.000	6.319.901	7.648.993	598.499	770.153	21.511	9.076	612.249	500.304	114.048	369.894
N. Tapolcsányi takarékpénztár	1869	100.000	3.691.894	5.083.191	489.080	801.250	—	10.000	500.079	747.463	71.590	97.931
Vágújvári tkpénztár	1869	45.000	2.125.802	4.677.600	344.607	462.762	19.842	30.750	227.818	440.484	69.569	79.269
Érsekújvári népbank	1872	100.000	8.443.926	8.838.091	857.946	1.192.584	27.607	30.000	105.839	796.992	95.958	435.897
Nyitrai hitelbank	1872	200.000	9.931.399	13.300.323	337.966	1.141.528	17.220	42.500	539.602	1.165.686	14.850	230.429
Nyitrai kereskedelmi és hitelintézet	1872	100.000	5.983.877	8.815.389	516.638	1.027.444	11.743	29.200	624.116	937.316	86.839	338.754
Galgóczi takarékpénztár	1872	96.000	2.913.601	3.781.551	310.230	497.425	30.775	45.992	333.574	493.952	49.558	48.875
Privigyi	1872	80.000	1.693.196	2.527.652	270.262	473.651	18.562	40.954	218.131	814.281	98.479	123.638
Szenczi	1872	60.000	1.293.279	2.512.377	864.469	697.948	15.387	13.969	148.225	472.473	276.304	279.853
Galgóczi hitelintézet	1873	30.000	2.143.731	3.864.047	144.034	183.090	3.540	17.680	246.195	312.224	81.203	28.438
Nyitra-Zámbokeleti takarékpénztár	1873	50.000	2.103.367	3.910.322	235.425	651.517	872	1.000	199.756	409.168	137.323	213.990
Vásallyei tkpénztár	1873	88.000	1.721.026	2.020.655	132.497	224.073	8.300	15.900	126.089	179.457	116.425	124.493
Verbói	1873	80.000	1.900.045	2.402.992	220.616	366.822	14.360	29.174	254.779	279.582	9.043	73.124
Nyitrai iparbank	1883	80.000	1.267.736	1.797.466	78.198	684.666	881	20.954	293.670	756.856	8.412	115.423
N. Surányi tkpénztár	1884	30.000	41.000	623.604	5.336	69.925	—	21.000	18.595	156.651	—	—
Pöstyényi	1884	21.000	624.110	78.107	204.056	—	—	11.245	76.011	154.637	10.550	49.023
Illavai	1885	30.000	331.755	1.585.077	25.382	154.541	91	2.823	46.520	197.024	1.930	26.850
Tardoskendi	1889	24.000	98.366	1.180.895	17.540	23.862	4	8.358	51.569	136.311	294	4.915
Vágújvári hitelbank	1890	40.000	1.183.244	1.977.563	33.611	137.862	319	7.390	67.654	238.663	8.530	22.151
N. Tapolcsányi	1891	50.000	473.980	1.480.068	83.503	102.460	—	5.605	91.530	193.173	2.540	4.432
Összesen	—	—	—	—	8.505.988	14.393.439	261.105	623.844	3.311.742	1095.609	3.017.554	4.936.203

A felsorolt adatokból látjuk, hogy a pénzüintézetek alap-tőkéjüket az utolsó 10 év folyamán 261.105 forintról 628.844 forintra emelték s hogy a közönségnek bizalma, a betétek 8,505.888 frtról 14,399.439 frtra való emelkedésének tanúsága szerint jelentékenyen növekedett.

A váltókölcsonök hat millióról tizre, a jelzálog-kölcsönök összege pedig három millióról négyre emelkedett.

Ha a vármegye lakosságának gazdálkodási viszonyait a fent közölt adatokból akarnók megítélni, akkor nem is kapnánk e viszonyokról kedvezőtlen képet, a mennyiben az igénybe vett hitel összege a betétek összegével majdnem egyenlő nagyságú, sőt tekintve azon körülményt, hogy a tiz év előtti teherlap a betétek összegét egymillióval felülmuló összeget mutat, míg az 1893. évi teher a betétek összegénél kisebb, a gazdasági viszonyok javulására is következtethetnénk. Csakhogy ezen adatok a vármegye közönsége pénzügyeinek hű tükrét nem nyújtják azon okból, mivel a mindinkább elterjedt mérvben igénybe vett törlesztési kölcsönök csupán elenyésző kis összegben szerepelnek a vármegye 23 pénzüintézetének mérlegeiben, hanem leginkább a budapesti és bécsi nagyobb pénzüintézeteknél lettek folyósítva.

A törlesztéses kölcsönök előnyös voltát gazdaközönségünk mindinkább belátja s ezen belátás, valamint a szomszéd megyék pénzüintézetei utazó ügynökeinek biztatása folytán jelzálogos kölcsöneit törlesztési kölcsönökké átváltoztatni iparkodik.

A jelzálogkölcsonök folytonos apadása a megyei pénzüintézeteknek érdekeit veszélyezteteti s a veszély elkerülése czéljából az érsekújvári takarékpénztár már évek előtt, a nyitrai pénzüintézetek legtöbbje pedig újabban a törlesztési kölcsönök folyósítására is vállalkoztak.

Különben a megyei pénzüintézetek vezetésének körütekintő gondosságáról tanuskodik azon ténykörülmény is, hogy a váltókölcsonök és a jelzálogos kölcsönök összegei között az arány az utóbbi tiz év alatt ez utóbbi s mindenesetre nagyobb biztosítékot nyújtó kölcsönmód előnyére változott. Hogy a vezetés ezen gondossága a megye közönségének bizalmát fokozza, erről nemcsak a betéteknek fentjelzett folytonosan növekedő számadatai, hanem azon arányok is tesznek tanúságot, melyek a fenti táblázatból láthatólag, az egyes intéze-

tekben elhelyezett betétek és az illető intézetek tartalékalapjai között fennállanak s melyek szerint a betétek összege 20—30-szor mulja felül a tartalékalapok összegét; egyes intézetekben pedig az arány a harminczszoroson felül is emelkedik.

A feltüntetett kimutatás szerint a vármegye területén 15 takarékpénztár, két népbank, négy hitelbank, egy kereskedelmi és hitelbank és egy iparbank van.

Mindezen pénzüintézeteknek azonban inkább csak a neve különböző, céljuk elérésére irányított eljárásuk nagyobbára egyenlő. Így mindeme intézeteknek főcélja lehetőleg magas osztalékok nyújtása, a hitelműveletek a takarékpénztáraknál és a bankoknál csekély eltérésekkel egyformák s az általuk nyújtott kölcsönök, daczára az utóbbi évek kedvezőbb pénzpiaczi viszonyainak, még mindig aránytalanul drágák.

Ez okból igen kívánatos lenne, hogy az egyes községek vagy községcsoportok hitelszövetkezetek alakítása által, különösen a szegényebb földbirtokos osztály kölcsönügyleteinek jutányos lebonyolítását lehetővé tegyék. Az ez irányban különösen az utóbbi két évben megindult erélyesebb mozgalom eredménye még vajmi csekély s a már egy-két évtized óta fennálló brezovai, holiczi, szakolczai, szeniczai, szobotisti s verbói önszegélyző egyleteken kívül a megyének alig néhány községében alakultak ily hitelszövetkezetek.

A posta- és iskolai takarékpénztárak intézménye a felnőtt lakosság és az ifjúság takarékosági érzékének fejlesztésére feltétlenül kedvező befolyást gyakorol. Az e pénztárakban elhelyezett összegek nagysága s ez összegek növekedésének arányát feltüntető adatok nincsenek ugyan birtokomban, de hisz ez intézmények természetes rendeltetésüknél fogva nagy összegek egybegyűjtésére nincsenek is hivatva s kétségtelen, hogy különösen az iskolai takarékpénztár mindenütt ott, a hol az ennek kezelésére hivatott tanítók ez ügy fejlesztésére kellő gondot és figyelmet fordítanak, a tanulóifjúság takarékoságának előmozdítására és általában erkölcsi életének javítására hathatósan működik közre.

VI. Igazságszolgáltatás.

Az igazságszolgáltatás Nyitra megye területén egy törvénszék és tíz járásbírótság ügykörébe van beosztva.

Az igazságszolgáltatás államosításakor a vármegye terü-

letén két törvényszék lett szervezve, az egyik a vármegye székhelyén Nyitrán, a második pedig a pozsonyi határszélen Szeniczen.

Ez utóbbi törvényszék azonban az 1875. évben beszüntettetvén, az egész nagy vármegye területén csupán a nyitrai törvényszék hagyatott meg.

Ezen törvényszéknél az 1892. évben 14 bíró és hat jegyző volt alkalmazva s az ezek által elintézendő befolyt ügydarabok száma 38.790 volt.

A járásbíróságok székhelyei pedig következők:

Nyitra, Érsekújvár, Vágsellye, Szakolcza, Szenicz, Vágújhely, Galgóc, Privigye, Miava és Nagy-Tapolcsány, melyek mindegyike, a nyitrai kivételével, telekkönyvi hatósággal is fel van ruházva.

A járásbíróságok közül legnagyobb ügyforgalommal bír a nyitrai, melynél noha telekkönyvi beadványokkal nem foglalkozott, mégis 16.377 ügydarab folyt be.

A járásbíróságok területeinek alakításánál a közigazgatási terület-beosztások nagyon is tekintetbe vétettek, miből kifolyólag ezen bíróságok területei a közigazgatásiakhoz hasonlóan beosztásukban aránytalanokká váltak.

Igaz ugyan, hogy az igazságot kereső nagyközönség kényelmét előmozdítja s sok esetben idejét megtakarítja az, ha a járásbírószágot, szolgabírószágot s sokszor az adóhivatalt is egy helyben találja s többféle, ezen hatóságok ügykörébe tartozó teendőit egy helyben végezheti el.

Ezen kényelmi és időmegtakarítási szempontok azonban eszményiekké válnak akkor, ha a területbeosztás czélszerűtlensége folytán egyes vidékek lakóinak nagy távolságokat kell megtenniök, hogy a járásbírószág székhelyét elérhessék, melyhez mások kis fáradsággal juthatnak el.

Mindamellett a területek kifogástalan beosztása csakis azon, még bizonynnyal távol jövőben rejlő időben lesz kivihető, a midőn a vármegyék mai határai, a vármegyék fiai által a tradíciókhoz ragaszkodó szellemtől áthatott hévvel többé nem védve, eltöröltetnek s arányosabb és czélszerűbb kijelölésnek adnak helyet.

Megyéinknek szabatos és kifogástalan igazságszolgáltatását közvetítő bírósági kara által végzett teendők halmazáról nyujtson az alábbi táblázat, mely a bíróságok 1892. évi ügyforgalmát feltünteti, hű képet.

A nyitrai kir. törvényszék már felsorolt ügyforgalmán kívül:

Az 1 jbiró és 3 albiróval szervezett nyitrai kir. jbiróságnál befolyt 16,377 ügydarab.

Az 1 jbiró, 2 albiróval és 1 jegyzővel szervezett érsekújvári kir. jbiróságnál befolyt 14.863 ügydarab.

Az 1 jbiró, 1 albiró és 1 jegyzővel szervezett vágsellyei kir. jbiróságnál befolyt 7751 ügydarab.

Az 1 jbiró, 1 albiró és 1 jegyzővel szervezett szakolczai kir. jbiróságnál befolyt 10.652 ügydarab.

Az 1 jbiró és 2 albiróval szervezett szeniczai kir. jbiróságnál befolyt 10.890 ügydarab,

Az 1 jbiró, 2 albiró és 1 jegyzővel szervezett vágújhelyi kir. jbiróságnál befolyt 15.000 ügydarab.

Az 1 jbiró, 3 albiró és 1 jegyzővel szervezett galgóczi kir. jbiróságnál befolyt 16.240 ügydarab.

Az 1 jbiró, 1 albiró és 1 jegyzővel szervezett privigyei kir. jbiróságnál befolyt 10.230 ügydarab.

Az 1 jbiró és 2 albiróval szervezett miavai kir. jbiróságnál befolyt 11.245 ügydarab.

Az 1 jbiró, 3 albiró és 1 jegyzővel szervezett nagy-tapolcsányi kir. jbiróságnál befolyt 13.603 ügydarab.

A telekkönyvek, mint már említettem, a telekkönyvi bíróság székhelyén levő nyitrai járásbíróság kivételével, az összes járásbíróságok ügykörének megfelelő területekre vonatkozólag az illető járásbíróságoknak osztattak be.

Ezen telekkönyvek adatai szerint a telekkönyvileg biztosított terhek összegei az egyes években következőleg változtak:

Év	Új teher- bekebelezés	Régi teher- törlesztés	Passiv különbség	Activ különbség
1883.	3.599	2.999	600	—
1884.	3.054	2.483	571	—
1885.	3.243	2.310	933	—
1886.	4.175	2.811	1.364	—
1887.	4.165	2.189	1.976	—
1888.	4.069	2.222	1.847	—
1889.	2.461	1.931	530	—
1890.	3.476	1.732	1.744	—
1891.	3.131	2.514	617	—
1892.	3.559	2.831	728	—

összesen . . 10.910

Vagyis ezen elszomorító adatok szerint a vármegye lakosságának ingatlan birtokaira az utolsó 10 év alatt 10.908.000 forintnyi új adósság terhe nehezedett.

Ha ezen 10 évi teherszaporulatot összehasonlítjuk Magyarország ilyenmő átlagos viszonyaival, látni fogjuk, hogy míg Magyarországon 10 év alatt átlag és fejenként a teherszaporulat 46 frtot, addig ez Nyitra megyében 27 frtot tesz.

Területarányban pedig egy □ kilométerre esik Nyitra megyében 1904 frt 24 kr., Magyarországon pedig 2487 frt teherszaporulat.

Mint hogy pedig az országos átlagot feltüntető ezen számadatban a főváros tehernövekedése is fel van tüntetve, az ennek levonása után fenmaradó átlag-nagyságát megyénk lakossága igen megközelíti.

Az ingatlanok forgalma évről-évre növekedik, melynek okát a földbirtokos osztály országszerte ismeretes rossz gazdálkodásán kívül, a folyton növekedő pénzkészlet, az alacsony kamatláb és a tőkeelhelyezés biztonságára nézve előnyös földbirtokvásárlási kedv képezik.

Az ingatlanok forgalma az utolsó 10 évben következő volt:

1883. évben	12.455	birtokváltozási eset	
1884. »	13.733	»	»
1885. »	14.158	»	»
1886. »	14.457	»	»
1887. »	15.621	»	»
1888. »	14.261	»	»
1889. »	15.491	»	»
1890. »	15.165	»	»
1891. »	14.483	»	»
1892. »	15.061	»	»

A birtokváltozási esetek számának növekvési arányát jelentékenyen túlhaladja a földbirtok értékének növekvése, mely minden agrár panasz daczára ez utóbbi években jelentékenyen emelkedett s a földbérleti viszonyok javulását is előidézte, mely körülmény különben az ingatlanok forgalmának növekvésére jelentékenyen közrehatott.

A vármegye lakosságának erkölcsi életét az igazságszolgáltatás bünyefenyítő statisztikája is megvilágítván, nem tartom érdektelennek felsorolni a nyitrai kir. törvényszéki fogházban letartóztatott egyének számát:

1889. évben e fogházban le volt tartóztatva	484	egyén
1890. » » » »	549	»
1891. » » » »	663	»
1892. » » » »	619	»
1893. » » » »	423	»

Ha ily rövid időtartam e nembeli számadataiból következtetni lehetne, akkor a vármegye lakosságának erkölcsi javulását állapíthatnók meg.

Ezen következtetés biztos alap hiányában, nem tartható fenn ugyan, de a letartóztatás okát képező bűncselekmények minősége után ítélve, a megye lakossága erkölcsi mérvét a legrosszabbak közé nem sorolhatjuk.

A felsorolt öt év alatt ugyanis az összes letartóztatottak között volt:

gyilkossággal vádolva	18= 0.6%
rablással »	18= 0.6%
gyújtogatással »	35= 1.2%
emberöléssel »	57= 2.1%
testi sértéssel »	450=16.3%
lopással »	1292=47.2%
egyéb büntettekkel vádolva	888=32.0%

Látható tehát, hogy a bűnesetek túlnyomó száma a tulajdon biztosságát veszélyezteti és a leginkább felhevült állapotban elkövetett testi épség elleni bűncselekményekben áll.

Míg az elvetemültségnek mély fokára valló gyilkosság és rablás az összes bűncselekményeknek alig számba vehető részét képezi.

VII. Közigazgatás.

A vármegyei életnek legtöbbet ócsárolt és a leghevesebb támadásoknak kitett szervezete, a közigazgatás, Nyíramegyében nehéz feladatokkal küzdő, kötelmeinek lelkiismeretes teljesítésében kiváló s buzgóságáért a legkevesebb elismerésben részesülő tisztikar által vezetve és végrehajtva, a lehető legkedvezőtlenebb viszonyok között iparkodik feladatának megfelelni.

A járások czélszerűtlen beosztása, a tisztviselőknek aránytalanul csekély javadalmazása, jövőjüknek biztosítatlan volta, a reájuk háramló teendők óriási halmaza, a községi előljáróságok nagy részének műveletlensége mind oly akadályok, a melyek a közigazgatási gépezet működésének szabadságát

gátolják, annak menetét megakasztják és a lépten-nyomon felmerülő panaszok alapját képezik.

Pedig ép úgy, a mint áll az, a mit egy állásától immár megvált ministerünk mondott: hogy Magyarország közigazgatása a legolcsóbb, akkor azt, ezen méretek alkalmazásával jónak is el kell ismernünk.

Más kérdés az, hogy a rendszer, melylyel közigazgatásunk menetét irányítjuk, helyes-e?

A közeljövő parlamenti harczainak tárgyát fogja képezni e kérdés eldöntése, mely tárgy megvitatásának folyamán ezen rendszer kétségtelenül szükséges átalakításának részletei csakis magának a rendszernek és így a közjónak előnyére szolgáló eszmecserében fognak részesülni.

A jelenleg fennálló viszonyok részletezésére áttérve, első sorban tartom felemlitendőnek a közigazgatás szabatos működésének szabályozására hivatott törvényhatósági bizottságot, melynek 300 virilis és 300 választott tagja a vármegye értelmi és vagyonbeli elemeinek színe-javát foglalja magában.

A legtöbb adót fizető 31.074 frt adótétellel szerepel, míg a legkevesebb adót fizető virilis tagnak adója 384 frtot tesz.

A legtöbb adót fizető bizottsági tagok között 104 oly egyén foglal helyet, a kinek adója valamely tudományág miveltetését igazoló okmány alapján kétszeresen számíttatik.

A 300 választott bizottsági tag magasabb állású hivatalnokok s a magasabb műveltségű társadalmi osztályhoz számított egyének közé sorolandó s alig van közöttük néhány, a ki az általános műveltségnek, a művelt osztályok által megkívánt mértékét meg nem ütné. Ezen műveltség és képzettségét tekintve igen előnyösen minősítendő testület működése, sajnos, sok kívánni valót hagy hátra. Egy-egy, az országos politikai eseményekkel szorosan egybefüggő s inkább a törvényhozási testület ügyköréhez tartozó, valamely szomszéd törvényhatóság, vagy egy szónoki sikerek után áhítozó bizottsági tag által felvetett kérdésnek megvitatása, valamely tisztviselői állásnak választás útján való betöltése, vagy más, személyes érdekű ügy eldöntése a közérdeklődésnek meglepő nyilvánulására ragadja olykor ezen testület tagjait. — Mihelyt azonban az ily, közérdekűnek vélt ügy megvitatása befejeztetett s a tárgyalás a szorosan vett megyei közigazgatási ügyekre tér át, az érdeklődés lelohad, a gyűlésterem kiürül

s a ma még zsibongó tömeggel túlszufolt, fülledt légkörű tárgyalási terem, holnap üde levegővel fogadja az oda betévedő látogatót, ki előtt csak a hivatalból jelen lenni kényszerült előadók, a vidéki tisztviselők, s néhány ügybuzgó, feladatának komolyságát átérző bizottsági tag jelenléte árulja el, hogy ma folytatják a tegnap oly hévvel megkezdett s sűrűn látogatott bizottsági közgyűlést.

A többi megyei bizottságok működése a szorosan hozzájuk utalt teendők végzésére szorítkozik, kezdeményező ténykedést azonban alig néha elvétve lehet náluk észlelni, kivételt képez ez alól a közigazgatási bizottság, melynek tagjai a reájuk háramló feladatnak kellő pontosság és buzgalommal megfelelnek.

A megyei közigazgatás hálózatának a központba egybefolyó, sokszor gordiusi csomóként összegomolyított szálai rendbehozatala, a központi hivatalnoki kar szorgalmát nehéz próbára tevő munkát igényel, melynek jelzéseül felhozom, hogy a központi tiszti kar által évenként mintegy 45—50.000 ügydarab lesz elintézve.

De ezen, leginkább irodai elintézést igénylő ügyek lebonyolítása kitartható szorgalom mellett lehetséges. — Mig a járási hatóságok ügykörének nagysága a működési terület tágas volta, a hivatalos működés ágazatainak sokfélesége, egy ily járási hatóság képviselője irányában oly igényeket támaszt, melyeknek megfelelni egy ember sem képes, mert minden mástól eltekintve, mindeme kötelmek teljesítését a napnak 24 órában megszabott rövidsége nem engedi.

A vármegyének 3 rendezett tanácsú városa, Nyitra, Érsekújvár, Szakolcza, a 19.000, 6000 és illetőleg 5000 számú évi ügyforgalmát nagyszámú tisztikarával annál is inkább lebonyolíthatja, mivel a városok tisztikarának működési területe aránylag csekély s így a személyes megjelenést és közbenjárást igénylő ténykedések is kevés idővesztéssel végezhetők.

De az oly járási fűszolgabíró, a kinek működési területe 61—62 községből áll, melyeknek lakosszáma 40.000-et tesz, miként végezze, a különböző állami adminisztratív teendők és a községek ismételt látogatásán és vizsgálatán kívül még az irodájában felhalmozódó ügyeket is, melyek száma p. o. a nyitrai járásban a 13.000-et meghaladja.

A vármegye járásainak beosztása a közigazgatás menetét kiválóan befolyásolja, miért is czélszerűnek tartom a járások

községeinek és lakosságának s az egyes fősztolgabiróságokhoz befolyó ügydaraboknak számait az alábbiakban feltüntetni:

A nyitrai járásban 61 község 41.215 lakos — 13.000 drb.

A vágselyei	» 15	» 32.819	» — 9.000	»
Az érsekújvári	» 21	» 28.220	» — 8.000	»
A nagy-tapolcsányi	» 62	» 31.028	» — 8.000	»
A zsámbokréti	» 39	» 18.274	» — 5.000	»
A privigyei	» 62	» 38.496	» — 13.000	»
A galgóczi	» 45	» 31.719	» — 5.000	»
A pöstyéni	» 29	» 21.000	» — 5.000	»
A vágújhelyi	» 34	» 36.619	» — 7.000	»
A miavai	» 10	» 27.269	» — 7.000	»
A szeniczi	» 28	» 33.067	» — 7.000	»
A holicsei	» 24	» 26.611	» — 6.500	»

Ezen adatok is mutatják, hogy az egyes járások területi beosztása és ügyköre egymástól jelentékenyen eltér s az egyes járási tisztviselők munkahalmaza a más járásbeli, hasonlóan javadalmazott tisztviselőnek munkájával arányban nem áll. Kevésbé czélszerűtlen, talán mert újabb keletű, a körjegyzőségeknek területi beosztása, míg másrészt azon munkakör, mely a körjegyzőnek megszabott s mely évenként a sűrű egymásutánban megjelenő rendeletek által mindinkább tágíttatik, egy ember munkaképességét fölmúluló igényeket támaszt a minden hatóságtól rendeletekkel elárasztott körjegyző irányában még akkor is, ha ezen jegyzői állások betöltésére magasabb minőségű egyének alkalmaztatnának, mint a milyenek tényleg, kevés kivétellel alkalmaztatnak.

A vármegyének 440 községe közül 37 nagyközség, 403 pedig kisközség. Ez utóbbiak körjegyzői területekké csoportosítvák akként, hogy 2—5 község tartozik egy körjegyzőséghez, csupán 8 körjegyzőség van 6—6 községgel, 7 körjegyzőség 7 községgel, egy 8-czal, kettő 9-czel s három körjegyzőség 10 községgel. Sajnos, hogy ez utóbbi, több községet számláló körjegyzőségek ép a privigyei járásban vannak, melynek lakossága a jóakarató gyámkodásra anyagilag, valamint szellemileg is leginkább rászorul.

A vármegye északi, sűrűn népesített területén ezen beosztási arány látszólagos hátrányai elenyésznek, a mennyiben a közelfekvő falvak beutazása s az odavaló lakossággal való érintkezés ép a távolságok csekély méretei által meg van könnyítve. Sokkal hátrányosabb a közigazgatás üdvös vezeté-

sére azon körülmény, hogy számos, kevés lelket számláló község administratív ügyköre s az ezzel kapcsolatos kiadási tételek, a nagy, több ezer lelket számláló községek ilyenmő teendői és terheivel egyenlők.

Ettől eltekintve pedig a kisebb községek lakói között vajmi nehéz s legtöbbször lehetetlen oly műveltségű egyénnek feltalálása, a ki a községi elöljáró tisztségnek, melynek feladata a községi autonóm jogkör folytonos tágitása folytán mindinkább növekedik, megfelelni képes lenne.

A vármegye 440 község között 100 lakosnál kevesebbet számlál 5; 200-nál kevesebbet 52; 300-nál kevesebbet 67; 500-nál kevesebbet pedig 80 község s így azon községek száma, melyek népesedési viszonyaik miatt az autonóm községi közigazgatás követelményeinek értelmiségi és pénzügyi szempontból megfelelni képtelenek, a megye összes községei számának 46·3 $\frac{1}{10}$ -át teszi.

Azt, hogy a kisebb lakosszámú községek lakói között a községi közigazgatás követelményeinek kielégítésére mindenképen alkalmas műveltségű egyének nehezebben találhatók, mint a népesebb községekben, úgy hiszem, bizonyítgatni is felesleges, míg hogy a kisebb községek autonóm közigazgatása pénzügyi szempontból mennyivel terhesebb, mint a nagyoké azt bizonyítja azon körülmény, hogy az egész vármegye községei pótdadjának átlagánál, vagyis 34·7 $\frac{1}{10}$ -nál több pótdát fizető 178 község között 118 oly község van, melyeknek lakosszáma 500-on alul van.

A községek háztartása általában nagy terheket ró a lakosságra, a mennyiben ezek a 4 $\frac{1}{10}$ betegápolási, 10 $\frac{1}{10}$ uti és 1 $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{10}$ tiszti nyugdíj című megyei pótdadón és az ujabban behozott ebadón kívül a fizetett állami adónak átlag 34·7 $\frac{1}{10}$ -át fizetik községi pótdadó czimén. Növeli e teher súlyát még azon körülmény is, hogy a községek törzsvagyona általában igen jelentéktelen, úgy, hogy daczára annak, miszerint a vármegye összes községei közül csupán 81-nek nincs törzsvagyona, mégis a községi háztartás terheit csupán 19 község képes törzsvagyona jövedelméből viselni, míg a többi 340 törzsvagyonnal bíró község a törzsvagyon jövedelmére még ráfizetni kénytelen.

A pótdadók arányát a következő táblázat kellőképen feltünteti:

A legtöbb pótdót fizeti a privigyei járás Temes községe, vagyis az állami adónak 119.2⁰/0-át, a legkevesebbet pedig, vagyis 1.5⁰/0-ot a nyitrai járás Nagy-Czétény községe.

Végül még meg kell emlékeznem a megyei közigazgatás egy lényeges tényezője, az árvaszékről, mely 13¹/₂ milliót meghaladó értékű ingatlant s 1¹/₂ milliót megközelítő pénzkészletet, mint a vármegye kiskorú árváinak vagyonát kezeli, mely vagyonból mintegy 300.000 frt értékű ingatlan és 350.000 forntnyi pénzérték a 3 rendezett tanácsú város árvaszékei, illetve gyámpénztárai által kezeltetik, míg a többi, a fentjelölt értéket képviselő vagyon kezelése a megyei árvaszék gondjait képezi, mely testület áll: 1 elnök és 6 ülnökből s ez évenként 25.000-et meghaladó számú ügydarab elintézésének munkáját végzi. Hogy ily viszonyok mellett az ügymenet lassú s az árvák sokszor bonyolult vagyoni kérdéseinek megoldása hosszabb időt igényel, semmint ez magukra a vagyoni viszonyokra nézve kedvező lenne, ez a fennidézett szám adatok kellő méltatása mellett érthetővé válik. Különben a megelőző évtizedekben a vagyonkezelés tisztasága ellen felmerült panaszok immár teljesen szünetelnek s az árvák vagyonának kezelése minden irányban megnyugtató szabatosággal megy végbe.

VIII. Közegészségügy.

A mint már felemlítettem volt, a vármegye lakosságának népszaporulati viszonyai fölötté kedvezők, a mennyiben az utolsó 1890. évi népszámlálás adatai szerint az 1880—1890-ig terjedő évtizedben a lakosság szaporulata 7.51⁰/0-t tett.

Ezen fölötté kedvező arány létrejöttét a születések számának nagysága okozta, mely 47.9⁰/00-t adván, lehetővé tette, hogy a túl magas 37.70⁰/00 halálozási arány dacára, melynél rosszabb az országnak csak 3 vármegyéjében észlelhető, a lakosság száma ily kedvező módon növekedjék.

A születések aránya tehát megnyugtató az iránt, hogy a lakosság család- és fajfentartó kötelességeinek tudatában a gyermekáldás özöne ellenében, a más vidékek lakosságánál vajmi gyakran tapasztalt üzelmekkel nem védekezik s családtagjainak felszaporodását nem akadályozza. De ezen szaporaság gyakoriságának tudandó be azon egykedvűség is, hogy a gyermekeik különben szerető népünk azoknak pusztulását,

elhaltat mily egykedvűen veszi s ennek megakadályozására vajmi keveset tesz.

A gyermekhalandóság megyénkben az összes halálesetnek 45³/₀-át teszi s a vármegye kedvezőtlen általános halálozási viszonyainak okát adja.

A gyermekhalandóság ezen kedvezőtlen — az egész országban a legrosszabb — arányának létrejöttét a gyermekek czélszerűtlen táplálásán és gondozásán kívül még a szülésznők kellő számának hiánya, az orvosi segély igénybevételének elmulasztása, a gyermekek megbetegüléseinél leginkább tapasztalható tévhit, babona és kuruzsolási hajlamból kiinduló, helytelen, sőt sokszor határozottan káros, gyógykezelési czélzattal bíró beavatkozások s a mindinkább terjedő pálinkaivásnak az emberi szervezetre gyakorolt vészes befolyása okozzák.

A munkája után néző anya csecsemőjét az időjárásra való tekintet nélkül magával vinni kénytelen s a nap legnagyobb részét a szabad ég alatt töltő, sokszor a nyirkos, nedves földön elhelyezett csecsemő a légkör váltakozó hőmérséki és nedvességi viszonyai befolyásának kitéve, ezek ártalmaiban is részesül. Vagy a mi még annál is rosszabb, a kisedét otthon emlőjével tápláló s reggel munkába menő anya gyermekét egy, sokszor 5—6 éves gyermek gondozására bizza s ez az éhségtől siránczó csecsemőt sokszor nem a legtisztább vászonba csavart tejes vagy vizes péppel iparkodik megnyugtatni s ekként a tápcsatorna megbetegedésének útját egyengeti.

A megbetegült gyermek mindenekelőtt a falu vénesszonyainak tanácskozása tárgyát képezi s rendesen a megszólás, megigézés vagy megbabonázás fennálltáról szóló bölcs ítélet alapján a legészszerűtlenebb, sokszor undorító és határozottan káros műveleteknek lesz alávetve.

A már serdültebb gyermekek lehetőleg czélszerűtlenül és hiányosan ruházva, minden felügyelet és ellenőrzés nélkül vannak az események minden lehetséges veszélyének gondtalanul és védtelenül kitéve; s ha a gyermekek gyógykezelésének elmulasztása miatt elrendelt büntetéstől való félelemből némely szülő igénybe is veszi beteg gyermekénél az orvos tanácsát, azt rendesen nem követi, a gyógyszert legfeljebb egyszer használja s az orvosi segély igénybe vételét inkább szokás- és kötelességszerű, semmint célirányos eljárásnak tekinti.

Igy a gyermekek gyógykezelése elmulasztásának országos

átlag 13·2⁰/₀, míg a megyében e százalék 14·0-t tesz s egyes járásokban 38·6⁰/₀-ig is emelkedik.

A szülésznők számának elégtelensége a gyermekhalandóság túlnyomó arányának szintén egyik okát képezi. Míg az országban átlag 2000 lakosra jut egy okleveles szülésznő, addig a vármegye egyes járásában ez arány sokkal kedvezőtlenebb; úgy hogy pl. a nyitrai járásban 6800 lakosra jut csak egy okleveles szülésznő. Ehhez járul még, hogy a szülésznők a járások legnépesebb helyein telepednek le s a távolabb fekvő községek lakói a parasztbábák segédkezésére vannak utalva s így rendellenes szülések, vagy az újszülöttek egyes, gyors segílyt igénylő bajainál az anya és a magzat elpusztulnak.

A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi törvénynek azon célirányos intézkedése, hogy minden 1500 lakost számláló község, vagy ily lakosszámok erejéig csoportosított községek egy-egy okleveles szülésznőt alkalmazni tartoznak, ez ideig igen hiányosan volt kivihető. Egyrészt a szülésznői pályára jelentkező, kisebb igényű nők csekély száma, másrészt pedig a megélhetésüket épen nem biztosító, de a községek anyagi erejét már is erősen megfeszítő fizetések elenyésző csekély volta miatt. Így a vármegye 166 szülésznői állomása közül 79 betöltetlen s egyes járások ilyennemű állomásai, mint a nyitrai, galgócei, privigyei, nagytapolcsányi járásokban, pályázók hiányában betölthetők egyáltalán nem voltak.

Az iszákosság, melynek terjedéséről fogalmat nyújt a fogyasztási adók alapján kiszámított azon adat, mely szerint a 25⁰/₀ szeszt tartalmazó pálinka fogyasztásának mennyisége az utolsó öt év alatt fejenkénti 13·5 literről 26·1 literre növekedett s így a Magyar- és Horvátországra kiszámított átlagot fejenként 17·1 literrel felülmúlja; s melynek az emberi szervezetre hátrányos következményei nemcsak az iszákos egyén, hanem annak gyermekeinél is nyilvánulnak, a halálozási s különösen a gyermekhalálozási viszonyoknak kedvezőtlen alakulását lényegesen befolyásolja.

Az általános halálozás kedvezőtlen arányának okát az orvosok letelepedési viszonyai is képezik. Mert a míg a vármegyében levő orvosok száma az országos átlagnak megfelelőleg 5000 lakosra juttat egy orvost, az orvosok letelepedése a legnagyobb aránytalanságokat mutatja. Így a városokban

1000—2000 lakosra, egyes járásokban azonban, mint pl. a nyitrai járásban 14.000, a galgóciban 8.000, a miaviaiban 8.000, a zsámbokréti járásban 6.000 lakosra jut egy-egy orvos s ezek is inkább a járási székhelyeken tömörülnek össze.

Ezen visszas állapotonk on iparkodott változtatni az 1876. évi XIV. t.-cz. a körorvosi intézmény létesítése által, csak hogy azt a községi autonom közigazgatás ügykörébe utalván, ezzel az intézmény áldást hozó felvirágzásának útját szegte. Ország-szer te ismeretesek a panaszok, melyek a körorvosok ajkairól elhangzanak s melyeknek orvoslását minden módon iparkod-nak kieszközölni, mely törekvésük azonban minde zideig siker-telen maradt.

Ezen panaszok létrejöttének oka e vármegyében is fenn-áll s ennek köszönhető, hogy azon 43 közegészségi körorvosi állomás közül, melyek a vármegyében rendszeresítették s melyeknek száma okvetlenül legalább 60-ra lenne emelendő, csupán 34 állomás van betöltve s ha a privilegyei járásban uralkodó trachoma-járvány leküzdése céljából a járás terü-letén alkalmazott orvosok lényegesen javított javadalmazásban nem részesítették, akkor e szám legalább 30-ra apadna le.

Igy is két nagy kiterjedésű járásnak, a nyitrainak és galgóczinak nagy számú lakossága körorvosok híján van.

Pedig e vármegyének népe, mely egészséges gyökből gya-rapodik s ugy a helyenkint valóban nyomorult megélhetési viszonyok között is beigazolt életrevalósága, valamint a statisztikai adatok által is bizonyított szaporodási képessége mellett kellő felvilágosítás és tanácsadás részesévé tétetvén s különben közegészségi szempontból véve nem kedvezőtlen viszonyok között élvén, halálozási arányát még az ország átlagánál is kedvezőbbé alakíthatná.

Igy az egészségügy kedvező fejlődését első sorban be-folyásoló ivóvíz a vármegye községeiben általában véve jó és egészséges; kivételt képez ez alól a Vág völgynek déli része, melynek lakossága, már talán ősidőktől fennálló szokás szerint, ivóvizül a Vág folyó vizét használja.

E rohamos folyású s a különböző gyáripárok ártalmas hulladékai által még nem, vagy alig fertőzött, kristálytisza hegyi patakok egybeolvadásából keletkezett folyó vize, annak feltűnő lágyságától eltekintve, rossznak és egészségellenesnek nem mondható; minthogy azonban a folyók vizének esetleg

bekövetkezett szennyezése mindenkor kellő szabatossággal nem ellenőrizhető, e víz élvezetének ártalmait is beláthatatlanok. Bizonyítékát képezi ennek az 1893. évben fenyegetett cholera-járvány alkalmával szerzett azon tapasztalat is, hogy midőn Liptó vármegyében egyes choleraesetek merültek fel, az e kórtól teljesen mentve volt alsó Vág völgy mentén három egymástól távol fekvő oly községben léptek fel choleraesetek, mely községekben a lakosság a kibocsátott tilalom daczára a Vág vizét ivóvizül használta.

Máskülönben különösen a hegydúsabb vidékek kitünő ivóvizben bővelkednek, mely viznek a trágya és egyéb hulladékok által való szennyezését, a különösen az utóbbi években nagyobb gonddal végrehajtott köztisztasági intézkedések megátolják.

A lakóházak építési modora egyes vidékek s az abban lakó nép nemzetiségi s vagyoni viszonyai szerint különböző.

Túlnyomó ennél a vert falú, vagy vályogtéglából épült szalmafedelű ház, mely csak a hegyi vidék kögazdagsága és szalmaszegénysége miatt enged a kőfal és cserép- vagy fatetőzetnek.

Sőt a vármegye éjszakkeleti részeiben az egészen fából épült házak sem kivételesek. A házaknak, vagy azok környékének csinja, egyes vidékek lakóinak tisztaságszeretete és fejlettebb izlésének megfelelően különböző.

Igy a magyarajkú lakosság házai s udvarainak tisztasága a vágvölgyi tótajkú lakosság házainak jellegzetes festése s ugyancsak e völgybeli, valamint a Morva-menti községek lakóházai környékén előszeretettel alkalmazott növénydisz, egyes vidékek külön izlésének ad kifejezést.

Míg a privigyei járás németajkú lakosságának kőből épült, nagyobbrészt emeletes házai, az e népnél még mai napig is fennálló patriarchalis családfő-uralom igényeinek megfelelően berendezve, egész családtörzseknek adnak hajlékot s egy egészen önálló, a megszokottól eltérő izlést képviselnek.

A privigyei járás egyes községeitől eltekintve, melyeknek ebbeli viszonyai is folyton, habár lassan javulnak, kémény nélküli házak a vármegyében már alig léteznek. Az ablakok nyitható állapotban vannak. Az udvarok és a házak környékének tisztasága, oly vidékek kivételével, melyeknek lejt méreതി viszonyai a szennyvizek kellő levezetését megnehezítik, évről-

évre javulnak; sőt a vármegye székvárosának főbb utcáiban a szennyvizek immár földalatti csatornákon folynak le s csak vízszegény vidékek községeiben észlelhetők még a házsorok között éktelenkedő, nyáron bűzös kigőzölgésű pocsolyák, melyek beszüntetését a lakosságnak azon érvelése nehezíti meg, hogy tűzvész esetében e pocsolyák vize képezi egyedüli mentességüket; míg tényleg leginkább az apró házi szárnyasok vízszükségletének kielégítése képezi e pocsolyák makacs fentartásának valódi okát. Különben a viszonyok e tekintetben is javulnak, csupán azon rossz szokás uralma nem irtható ki még a módosabb községek lakóinál sem, hogy egy, néha két családnak is apraja-nagyja, különösen téli időben egy szobában huzódik meg, annak ablakait párnákkal tömi be s oly légkörben tölti el a téli évszak egy nagy részét, melynek élvezhetőségét minden jobbhoz szokott tudóval bíró ember kizártnak tekintené.

Hogy ily viszonyok között különösen a ragályos betegségek terjedésének meggátlására irányult küzdelem mennyire meddő és eredménytelen, az bővebb fölvilágosításra nem szorul. De hogy ezen tényező befolyása a közegészségi viszonyokra mily mérvű, annak megvilágosításául felhozom, hogy a míg a ragályos betegségek következtében beállott halálozások számának viszonya az összhalálozáshoz az egész országban 10:30/0, addig ez megyénkben átlag 19:70/0 s e számarány egyes járásokban 36:30/0-ig emelkedik.

A járványos betegségek közül különösen a roncsoló toroklob fészkelí be magát leginkább, s az e kórban elhalt gyermekek száma az utolsó 5 év alatt 627-ről 919-re emelkedett.

Általában véve a közegészségügy fontosságának helyes felismerésétől népünk még igen távol áll, s így mindaddig, a míg arra várunk, hogy a nép értelmi fejlődése s műveltségének előrehaladása azon fokot érje el, mely a közegészségügy nemzetgazdasági fontosságának kellő méltatásához szükséges, s addig a műveltség alantas fokán álló falusi képviselőtestületek belátására bizzuk, hogy a közegészségügy fejlesztéséhez szükséges, közvetlen és kézzelfogható előnyt nem nyújtó, ellenben készkiadásokat igénylő intézmények életbeléptettesenek, vagy az ilyenek életbeléptetésével különösen a kevés lakost számláló kis községekre elviselhetlen terheket hárítunk

s már ezzel is, az intézményeket gyűlöletesekké tesszük, közegészségügyünknek felvirágzása a satnya bimbók állapotát túlhaladni nem fegja.

Ha nem is a halálozási arány létrejöttét, de a lakosság munka- és keresetképességét lényegesen befolyásolja a privigyei és zsámbokréti járásokban tájkóros jelleggel uralkodó trachoma, mely a privigyei járás lakossága között bizonyynyal már évtizedek óta fennáll.

A kór első eseteinek fellépte s a baj terjedése a hatóságok figyelmét elkerülte s csak midőn az ujonczállítások folyamán az e bajban szenvedő védkötelesek száma mindinkább növekedett, tétettek meg az intézkedések úgy a baj mérvének megállapítása, valamint az annak elfojtására irányított eljárások megindítására.

Az 1887. év nyarán lett a privigyei járás lakossága tüzetesen megvizsgálva s akkor 5474 trachoma-beteg találtatott.

Csak később, ugyanaz év vége felé irányult a figyelem zsámbokréti járás felé is, melynek különösen a privigyei járással határos részei vizsgáltattak meg alaposabban s ott 101 ily beteg találtatott.

Kellő számú orvosi személyzet s a baj terjedésének meggátlására alkalmasnak vélt eljárások alkalmaztattak ennek folytán a megtámadott járásokban s ez intézkedések sikerének bizonyosságát képezi azon körülmény, hogy ma a privigyei járásban csupán 1890 trachoma beteg van, míg azonban a zsámbokréti járásban a betegek száma 246-ra felszaporodott. Úgy e szaporulat, valamint a fentjelzett kis mérvű csökkenés oka azon körülményben keresendő, hogy a lakosság otthonában megélni képtelen lévén, már a tavasz beálltával tömegesen vonul ki szűkebb hazájából, hogy a természettől dúsabban megáldott vidékek terményeiből, munkája árán szerezze meg azt, a mire a megélhetés czéljából szüksége van. Az ily tömeges kivándorlások csak késő ősszel érnek véget, úgy hogy bizton állithatom, miszerint a trachoma betegek legnagyobb része alig 4 hónapon át részesül gyógykezelésben, míg az évnek 8 hónapját a szembajára hátrányosan beható pornak és napfénynek kitéve tölti el s ott nemcsak szembajának újabbi súlyosbodását vonja magára, hanem az ily nyári munkaidény folyamán elkerülhetetlen együttlakás

és érintkezés által munkatársainak szemeit is megfertőzi, sőt a ragályos szembaj csiráját távolvidékeknek addig egészséges lakosságára is átolítja.

Meggyőződése az, hogy ha sikerülne e járások lakosságának megélhetését otthonukban csak 5—6 éven át akként biztosítani, hogy a lakosoknak tömeges kivándorlása ez alapon jogosan megakadályozható lenne, ezen fölülte veszélyes baj kiirtására irányult eddigi eljárások folytatása teljes sikerre vezetne.

A lakosság ruházata egyes vidékek és nemzetiségek szerint különböző. Az alsó járások magyar és tótajkú lakossága, valamint az éjszaki és éjszakkéleti részek lakói is posztó-, illetőleg darócruhával védekeznek az időjárás viszontagságai ellen, míg különösen a Nyitravölgyének közepe felé s annak keleti táján a szegényebb lakosok még tél idején is pusztán vászonlábravalókkal ellátva, az érzékeny téli hideg behatása ellen védetteknek nem tekinthetők.

Maga a népviselet minden vidéken másféle, túlsúlyban van a sötétkék posztó, melynek díszítésére szolgáló zsinórzat színe fekete, sötét vagy világos-kék. A vág- és morvavölgyi tót ruházata világosabb kék posztó, míg az éjszakkéleti járások lakói fehér vagy világos sárga ruhába öltöznek.

Általában pedig a lábszárhoz simuló szűk nadrág és rövid, testhez álló kabát az uralgó szabásminta s csupán a téli felöltőknél észlelhető a kurta ködmöntől a bokáig érő bélelt bőrbunda és a rövid vagy hosszú, sötét vagy világos színű egyszerű vagy kivarrott szűrők változatossága.

Míg a nő ruházatánál a sötét színek uralkodók; csupán egyes, leginkább tót vidékek asszonyainak viganói készülnek színes szöveteiből.

Sokkal nagyobb a fényűzés a fehéreneműnél, melynek himzése egyes vidékeken műremek számba megy, melynek anyagát a fehér selyem vagy a mindennemű és színű pamut szolgáltatja.

Noha a ruházat hiányossága különösen a szegényebb sorsúaknál a közegészségi viszonyok alakulását károsan befolyásolja, ezen befolyás mérve még sem közelíti meg a táplálkozás és az élvezeti cikkek czélszerűtlenségéből eredő hátrányok minőségét.

A vármegye lakossága túlnyomó részének táplálékát ugyanis a keményítő tartalmúak képezik, hús ritka élvezeti cikk s csak módosabb gazdák engedik meg maguknak azon fényűzést, hogy hetenkint 1—2-szer húst egyenek. A vármegye lakossága táplálkozási viszonyainak átlagos megítélését megnehezíti az egyes vidékek lakóinál divó táplálkozási mód különböző volta.

Mig ugyanis a vármegye déli és nyugati részeinek lakói aránylag jól táplálkoznak, húst és egyéb fehérnye-tartalmúakat bőségesen fogyasztanak, addig a megye éjszaki és északkeleti vidékein lakók tápláléka majdnem kizárólag a liszt, burgonya és gyümölcsneműekből áll.

Azonban ha e viszonyokat átlag ítéljük is meg, a megye lakosságának táplálkozási viszonyai kedvezőtlen színben tűnnek fel.

A fehérnye fogyasztását tekintve ugyanis a vármegye az ország összes megyéi között a 44-ik helyet foglalja el s ebből következőleg a táplálék súlymennyisége szempontjából a 8-ik helyen áll.

A húsfogyasztás átlaga az országban 34¹⁷ kgmot, e megyében pedig csupán 25¹³ kgmot tesz, a szalonna- és zsirfogyasztás átlaga az országban 27⁹⁰, e megyében 17²² kgram; a tej-, túró- és vajfogyasztás átlaga e megyében 33⁷⁰ kilogrammot tesz s így vármegyénk húsfogyasztás dolgában a 46-ik, a szalonna és zsir fogyasztásánál az 55-ik, a tej, túró és vaj fogyasztásánál a 44-ik helyet foglalja el.

Mig a rosszabb minőségű kenyérfajok és a burgonyafogyasztásnál a hatodik helyen állunk.

Nyitra megye lakossága e szerint kevés húst és zsíradékot, mig annál több kenyeret és burgonyát fogyaszt; s ha tekintetbe vesszük, hogy a hús- és zsírfélék elfogyasztott, úgyis csekély mennyiségének javarésze a gazdagabb déli és nyugoti vidékek lakói által lesz felemészítve, belátjuk, hogy a szegény zsámbokréti és privigyei járás lakóinak tápláléka majdnem kizárólag liszt- és burgonyaneműekből áll.

A mily helytelen és czélszerűtlen a vármegye lakosságának táplálkozása, ép oly aránytalan az élvezeti cikkeknek a fogyasztása is; mert a mig az egészségre kevésbbé ártalmas borból, az ország összes lakossága által átlag és fejenként elfogyasztott 26⁵⁵ liter mennyiségnél kevesebbet, vagyis

21³ litert fogyaszt el, addig a szervezetre határozottan káros pálínka-fogyasztás, a mint ezt már jeleztem volt, az országra nézve kiszámított átlagot 17¹ literrel felülmulja.

Mindeme felsorolt közegészségügyi ártalmak káros behatása a lakosság közegészségi viszonyaira, az ujonczozási adatokból is kiviláglik, melyek kétségtelenül mutatják, hogy a vármegye lakóinak testi fejlettsége hanyatlík.

Mert noha az 1895. évben besorozottak száma, mely az előállított hadkötelesek számának 20⁵/₀-át tette ki, a 17⁴/₀-ból álló országos átlagot jóval felülmulja, sőt ezen átlaggal megyénk az e tekintetben legjobb arányokat, vagyis 24⁹/₀-ot felmutató Duna-Tisza közötti vármegyék százalékát megközelelti s a Duna balparti vármegyéknek 18¹/₀-os átlagát is felülmulja, magában a vármegyében bekövetkezett testi elcsúszulás bizonyítékát képezi, a mennyiben a fentidézett 20⁵/₀ számarány az 1890-ik évi ujonczozásnak 25⁴/₀-ot feltüntető átlagánál jelentékenyen kisebb.

Nyitra városban	besoroztatott 1890-ben	24 ⁷ / ₀	1895-ben	19 ⁸
Érsekújvár városban	»	»	20 ⁵ / ₀	» 16 ⁴
Szakolcza	»	»	14 ⁸ / ₀	» 22 ⁸
Nyitrai járásban	»	»	25 ⁹ / ₀	» 24 ³
Galgóczi	»	»	27 ⁴ / ₀	» 28 ²
Pöstyéni	»	»	29 ⁶ / ₀	» 30 ⁷
Vágújhelyi	»	»	23 ⁹ / ₀	» 15 ³
Miavai	»	»	21 ² / ₀	» 14 ¹
Szeniczai	»	»	27 ³ / ₀	» 18 ⁶
Holicsi	»	»	32 ⁷ / ₀	» 22 ⁰
Vágsellyei	»	»	18 ⁵ / ₀	» 19 ⁸
Érsekújvári	»	»	22 ⁰ / ₀	» 14 ⁷
N.-tapolcsányi	»	»	30 ⁹ / ₀	» 23 ⁸
Zsámbokréti	»	»	37 ² / ₀	» 22 ²
Privigye	»	»	25 ⁹ / ₀	» 12 ⁹

Ezen számadatok mutatják, hogy a míg a vármegyének osupán négy közigazgatási területén némi javulás észlelhető, addig a többi 11 kerületben a hanyatlásnak határozott jelei láthatók. Mely körülmény annyival inkább elszomorító, mivel a számítás alapjául vett időközben, ép a testi fejlettség elmaradott volta miatt, a katonai korosztályok egy életévvel hátrább helyeztettek.

Hazánk népének életereje, a hátrányos tulajdonok kétségbe vonhatlan átszarmazásának elve szerint, előreláthatólag

a jövőben is mindinkább hanyatló testi fejlettsége, munka- és keresetképessége csökkenni fog, ha csak a beláthatlan horderejű hanyatlás indító okának kellő méltatása mellett közegészségi intézményeink fejlesztését nem fogjuk oly célirányosan és erélyesen előmozdítani, mint a mily komolysággal, cél-tudatossággal és áldozatkézséggel fejlesztjük állami, társadalmi és művelődési életünk egyéb hasonló fontosságú tényezőit.

A közegészségügyet lényegesen befolyásoló tényezők egyike a gyógyszer-tár, melynek úgy felszerelése, mint kezelése s a szenvedő emberiség által való könnyű hozzáférhetősége kell, hogy a kívánalmaknak megfelelő legyen.

E tekintetben Nyitra megye 23 nyilvános, 4 házi és 13 kézi gyógyszer-tára sok kívánni valót nem hagy fenn.

Az országban ugyanis átlag 11.828 lakosra és 217 négyszögkilométerre, Nyitra megyében pedig 17.241 lakosra és 248 négyszögkilométerre jön egy nyilvános gyógyszer-tár.

A kilométer szerinti arány az országos átlaggal majdnem megegyez s csupán a lakosság szerinti arány mutat lényegesebb eltérést, mely a vármegye népességének sűrű voltában leli magyarázatát és ez egyúttal az ezen aránytalanság szülte hátrányok mérvét is csökkenti.

Kedvezőbbé alakul az arány, ha az összes, u. m.: nyilvános, házi és kézi jellegű gyógyszer-táraknak számát, mely 41-et tesz ki, vesszük a számítás alapjául; a midőn 9.672 lakosra és 139 négyszögkilométerre jut egy gyógyszer-tár, míg az országban átlag 9.156 lakosra és 168 négyszögkilométerre jut egy ily intézmény.

Közelség és így hozzáférhetőség szempontjából tehát az arány Nyitra megyében az ország átlagánál jóval kedvezőbb.

Még kedvezőbb az arány a városokban, a mennyiben a vármegyeének három rendezett tanácsú s összesen 31.000 lakost számláló városában öt gyógyszer-tár lévén, 6.200 lakosra, míg az egész ország városaiban csupán 6.769 lakosra jut egy gyógyszer-tár. Így tehát a közegészségügy előmozdítására szolgáló gyógyszer-tári intézmény további fejlesztése, illetőleg a gyógyszer-táraknak további szaporítása Nyitra megyében ez idő szerint szükségtelen.

A vármegye területén két közkórház, öt magánkórház és egy trachoma-betegek számára létesített járványkórház áll fenn.

A közkórházak közül a nyitrai, mely 1824-ben a vármegye nemesi karának adakozása útján létesült, 1894. évben költözött át, a régi, czélja s hivatásának semmikép sem megfelelő épületből új, a vármegye közönségének áldozatkészségéből a modern kórházi építkezés szabályai szerint épült, pavillonrendszerű, 140 ágyra felszerelt s a kórházi kezelés mai kívánalmainak minden tekintetben megfelelő otthonába.

Mely otthon nemcsak díszére válik a vármegye székvárosának, hanem egyúttal hirdetője a vármegye közönsége humanus érzelmeinek is.

Egy nemes és nagylelkű emberbarát jótékonyságának köszöni létét a nagytapolcsányi közkórház, melyet báró Stummer Ágoston jelentékeny költséggel 74 ágyra építtetett s azt teljesen felszerelve a vármegye közönségének adományozta.

A magánkórházak közül a nagyapponyi 11 ágygyal: gróf Apponyi Lajos; a nyitrai szt. Vincze-rendű szerzet női kórház 12 ágygyal: néhai Palugyai Imre nyitrai püspök; a tótmegyeri 15 ágygyal: gróf Károlyi Alajosné; a nagybodoki pedig 12 ágygyal: báró Stummer Sándor bőkezűségének köszöni létét; mely kórházak a fentnevezett létesítők által fenttartatnak s az abban ápolt betegek a kórház alapítói által díjazott orvosok segélyében részesülnek. Mig a pöstyéni fürdőkórház a vármegye tulajdonát képezi, fentartása a gyógydíjak némi részletéből történik s benne 24 beteg nyerhet a fürdőévad tartama alatt, a megfelelő fürdőhasználaton kívül teljes ellátást és gyógykezelést.

Végül a trahoma-kórház Privigyén bérelt, egy tágas kertben fekvő épületben 26 ágyra rendeztetett be s abban az elkülönítést igénylő vagy a gyógykezelési eljárásnak ellenszegülő betegek nyernek elhelyezést.

Épülőfélben van s a befejezéshez közel áll az érsekújvári közkórház, melynek építési költségeit ugyancsak vármegyénknek egy nemesszivű fia, Kapisztóry Ferencz kir. tanácsos évtizedeken át nemes buzgalommal, kitartóan folytatott gyűjtés útján létrehozta s az összeg növeléséhez saját vagyonából is jelentékeny adományokkal járult.

Ezen kórház a városon kívül tágas kertben fekszik, 40 ágyra van berendezve s valószínűleg még ez év folyamán fog rendeltetésének átadatni.

Örömmel és megnyugvással közlöm ez adatokat, mint a

megyeközönség nemesszivűsége és emberszeretetének fényes bizonyítékait.

A művelődés szellemének jellegzetes tulajdonsága a közjótékonyosság, mely nemcsak a feükkölt gondolkodás és az erkölcsi érzék fejlettségéből ered, hanem az önérdék és az emberi egészség mint tőke értékének helyes felfogása folyományát képezi.

Az emberbaráti intézmények létesítésére valló hajlamnak kétségtelen fennállta megyénkben közművelődési törekvéseinknek s ezek némi sikereinek is megdönthetlen bizonyítékát szolgáltatja.

Fürdőink közül világhirre vergődött az Erdődy grófok hitbizományi tulajdonát képező pöstyéni kénes hévvez, mely különösen iszaptartalmával, a csontok és izületek különbözö bántalmainál felülmulhatlan gyógyeredményeket mutat fel.

A fürdő maga a kies Vág völgyében fekszik s berendezése fokozottabb igények kielégítésére alkalmas. Négy intézeti és 170 magánházbán 1200-nál több lakás áll rendelkezésre a fürdővendégeknek, a kiknek gyógyczéljait 62 kád, 5 tükör- és 3 iszapfürdő szolgálja.

Az állandó fürdővendégek száma 3000 és 4000 között váltakozik, mely szám kétharmada külföldiekből áll.

Jobb sorsra érdemes és földes hévvezének gyógyhatása miatt hatékony felkarolást érdemelne a gróf Pálffy János tulajdonát képező Bajmócz, mely Privigyétől alig fél órányi távolban egy kies, széltől ment völgyben a Rákócz y hársfájáról is nevezetes, tulajdonosa által most óriási költséggel helyreállított bajmóczi vár tövében fekszik.

A fürdőtükrök márványfoglalata és egyes berendezési tárgyak előkelő fényűzése jobb és fényesebb idők elmúltát jelzik, míg a legegyszerűbb igényeket is alig kielégítő berendezés a fürdő elhagyatottságának hirdetője. — Vendégforgalma e fürdőnek alig van, leginkább a közelvidék közönségéből létesül s állandó fürdővendégeinek száma alig tesz ki 60-at.

Többet ígér a szeniczi járásban levő Búdöskö (Szmrák) fürdő jövője. A forrás vize hideg, kénes sósviz s mestersegesen melegítve lesz a fürdökhöz használva. A fürdő jelenlegi tulajdonosa Kovács István nyug. ezredes nagy anyagi áldozatokkal iparkodik e fürdő fejlődését előmozdítani. — A fürdővendégek száma évenként 5—600 között váltakozik.

Végül felemlitendő még a kisbéliczi földes hévviz, melynek hőfoka 30° C. s mely vizet a környékbeli lakosság szokta fürdőként használni. E fürdő berendezése igen kezdetleges s állandó fürdővendége alig van.

IX. Közoktatás.

A kulturállamok művelődésének főtényezője az iskola, mely művelődésnél nemcsak a magasabb műveltségi kiképeztetést közvetítő felsőbb iskolák, hanem a nép felvilágosítását előmozdító elemi és középiskoláknak szerepe bir döntő befolyással.

Felsőbb iskoláink közül első helyen említendő anyitrai főgymnasium, melynek ifjúsága a hazafiságáról előnyösen ismert kegyesrendű szerzet tanártestületétől nyeri leginkább oktatását.

Mert ezen nyolczosztályú gymnasium tanítókarának egy része néhai Roskoványi Ágoston nyitrai püspök gondos jótékonyaságából eredő alapítványból javadalmazott világi egyházrendű tanárok által lesz kiegészítve, sőt egyes tantárgyak a nem papi rendhez tartozó tanárok által is adatnak elő.

Ezen főgymnasium látogatottsága évről-évre növekedik, mert hisz a felvidék egy nagy részének ez az egyedüli nyolczosztályú gymnasiuma.

A tanulók számának folytonos növekvése arra indította Nyitra város közönségét, hogy az első két osztályt látogató túlnyomó nagy számú tanuló számára parallel osztályok létesítéséről gondoskodjék. Hogy ezen gondoskodás mennyire szükséges volt, kitetszik abból is, hogy a gymnasiumot látogató tanulók közül az első két osztályra 161 tanuló jutott s így ez osztályok mindegyikét 80 tanuló látogatta.

A nyitrai gymnasium tanfelszerelése megfelelő, muzeuma rendezett s annak, valamint könyvtárának felszerelése évről-évre gyarapodik.

Sajnos azonban, hogy a tantermek butorzata, világítása, fűtése s szellőztetése a kívánalmaknak semmikép sem felel meg s igen kívánatos, sőt szükséges lenne ezen, a tanulók egészségét veszélyeztető hiányok orvoslásáról mielőbb gondoskodni.

Ugyancsak a kegyesrendű szerzet társháza látja el a privilegyei négy osztályú gymnasiumot, míg az ugyancsak négy-

osztályú szakolczai gymnasium az állam, az érsekújvári pedig a város által tartatnak fenn.

Érsekújvár város közművelődési feladatának tudatában jelentékeny áldozatok árán iparkodik gymnasiuma osztályainak számát, mely az 1895/6. tanévre már is hatra emeltetett, teljessé tenni. A város közönsége által tett ajánlatok előnyös volta az óhajtott cél elérését biztos kilátásba helyezi.

A szorosabb értelemben vett népoktatás terén az 1879. évi XVIII. t.-cz. életbeléptének ideje óta a vármegye területén jelentékeny haladás észlelhető. Hogy e haladás minőségéről tájékoztató képet adhassak, némi összehasonlító adatokat sorolok fel, a közoktatási törvény életbeléptének ideje előtti és az 1893. évi népoktatási állapotokról.

Az 1877-ik évben a vármegye területén volt 414 népiskola összesen 575 tanteremmel és egy polgári iskola, míg 1893. évben már 479 népoktatási intézet volt 768 tanteremmel; még pedig: 457 elemi, 1 felső népiskola, 9 polgári, 10 iparos, 1 alsó és 1 középkereskedelmi iskola, úgy hogy míg 1877-ben a vármegyének területnagyságát tekintve 13^s □ kilométerre, 850 lakosra és 1° községre jött 1 iskola, addig 1893-ban már minden 11^s □ kilométer, 827 lakos és 0⁹ község birt egy iskolával.

A tankötelezettség kiterjesztése által az 1877-ben volt 54.679 tankötelesek száma 76.821-re növekedett, úgy hogy a míg a jelzett évben a vármegye minden hat lakosára, addig 1893-ban már öt lakosára jutott 1 tanköteles gyermek.

S míg 1877-ben a tankötelesek 84°/_o-a, most azoknak 89°/_o-a látogatta az iskolát. Ezen növekvés óriási mérve szembeötlő lesz akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy az iskolát tényleg látogató tanulók száma az 1869. évben a tanköteleseknek csupán 52°/_o-át tette ki.

Ezen tanköteles s illetőleg az iskolát tényleg látogató gyermekek nagy számának oktatása 1877-ben 567 tanító gondjaira volt bízva, kik közül csupán 400 képesített, 167 pedig képesítés nélkül való volt és 132 a magyar nyelvet egyáltalán nem bírta.

Ezen minősítés és nyelvismeret szempontjából kifogásolandó, különben átlag csupán 281 frt. 49 krral javadalmazott tanítótestület minden egyes tagja átlag 77 gyermek tanításával foglalkozott, még pedig akként, hogy minden tanterem 76 tanulót foglalt magában. E tanítás eredménye volt, hogy

a 42.669 iskolába járó gyermek közül 6.718, vagyis az iskolát látogatók 15·7⁰/₀-a birta az iskolalátogatás befejeztével az írás és olvasás tudományát.

1893. évben összesen 764 tanító működött, a kik közül csupán 44 nem birt törvényes képesítéssel és 41 nem tudott magyarul, átlagos fizetésük pedig 476 forintot tett.

Egy-egy tanítóra és tanteremre 86 tanuló jutott s az oktatás eredménye szerint az iskolát látogatóknak 16·3⁰/₀-a tudott írni és olvasni.

Ez adatokból is látható, hogy daczára azon nemes törekvésnek, melyet az iskolák számának szaporítása s azok czél-tudatos fejlesztése körül úgy az állam, valamint az egyházak és egyesek kifejtének, az oktatás által elért eredmények kevésbé kielégítőek. Ennek okát egyrészt azon aránytalanságban vélem fellelhetni, mely a tantermek és tanítók száma és az iskolalátogató gyermekek tömege között fennáll s mely a törvényes maximumot jelentékenyen felülmulja. Ha nagyobb gond fordíthatnák arra, hogy a tanuló gyermekek az iskolapadokban testi épségüket nem veszélyeztető módon és kellő kényelemmel helyezkedhessenek el s hogy a tantermek légköre kellőleg felfrissítettvén, ne hathasson bódítólag a gyermekek agyára s így ennek működésére is, akkor nem kétlem, hogy a népoktatás sikereit feltűntető számadatok kedvezőbb alakulást nyernének. A főokot azonban, úgy hiszem, a tanrendszer helytelen voltában kell keresni. Mert ha a népiskolai tanítás főtörekvését az írás, olvasás és a számítás négy elemeinek kellő oktatására fordítaná s a tanulás nehézségeivel amúgy is nagy erőmegfeszítéssel küzdő népünk gyermekeinek felfogási képességét nem terhelnék meg államtani, földrajzi, természettudományi ismeretek oly rendszertelen halmazával, melynek feldolgozására köznépünk gyermekeinek az átöröklés folytán is kevésbé fogékony agya nem képes s mely érthetetlen chaosként kóvályogván a gyermekek fejében, még a legszükségesebb e nembeli tudnivalók kellő felfogását és megértését is megnehezíti, akkor az iskolát látogató gyermekek számának nem 15 vagy 16, hanem bizonynyal legalább 70⁰/₀-a hagyná el az iskolát, úgy, hogy írni, olvasni és számolni tudna; s a felsorolt, de a tanulók által fel nem fogott és meg nem értett tudományok helyett előadott népszerű egészségtan és hasznos gazdasági tudnivalók, a nép testi és vagyoni gya-

rapodásának útját egyengetnék. Ezen nézet helyességének elismerése kifejezést nyer különben azon tényben is, hogy az egészségtan tanítása már 327, a háziipar tanítása pedig 431 iskolában foglal tért, holott 10 év előtt az előbbi csupán 36, az utóbbi pedig 219 iskolában adatott elő.

Remélhető, hogy ezen most mellékesen és hiányosan kezelt tantárgyak fontosságuknak megfelelő tért hódítva, uralkodó szerepüket a tanrendszerben mihamar el fogják foglalni. Örvendetes haladás észlelhető a tanítási nyelvénél, mely 1877-ben csupán 47 iskolában volt magyar, 32 iskolában német, 276-ban tót, 18-ban magyar-német, 34-ben magyar-tót és 4 iskolában tót, magyar, német.

Az 1893. évben pedig a tanítási nyelv 210 iskolában volt magyar, 7-ben német, 167-ben tót, egyben német-magyar, 94-ben magyar-tót.

E szerint a tisztán tót tanítási nyelvű iskolák száma 109-el apadt, míg a magyar nyelvűeké 163-mal növekedett.

Az iskolák fentartásának gondjaiból kiváló részt vett ki magának az állam, mely 1877-ben még egy iskolát sem tartván fen, 1893-ban már 29 iskola állami jellegének önállóságát biztosította.

A községi iskolák száma 16-ról 30-ra, a felekezeti jellegűeké pedig 399-ről 409-re szaporodott.

1877-ben, mint már említettem, állami iskola nem volt, míg a felekezeti jellegűek közül r. kath. volt 289, ágost. evang. 66, ev. reform. 6, izraelita 38.

Míg a most fennálló 409 felekezeti jellegű iskola közül: róm. kath. 299, ágost. evang. 48, ev. reform. 5, izrael. 55.

Ezenkívül engedélyezett magánjellegű iskola van 11.

E szerint csupán az evang. felekezetű iskolák száma apadt 19-czel, mely apadás azon körülménynek tudandó be, hogy ezen iskolák nagyobbrészt az irtványokon lévén felállítva, azokban az illető felekezetek sem törvényes minősítéssel, sem magyar nyelvismerettel nem bíró tanítókat alkalmaztak. Miért is az iskolák hatóságilag bezárattak s helyettük állami iskolák létesítették.

Maga a tanítási nyelv, melynek viszonyairól imént megemlékeztem, az összes állami, községi és engedélyezett magánjellegű iskolákban kizárólag magyar, míg a felekezeti jellegű iskolák közül a tanítási nyelv tót: 121 r. kath. és 46 ágost.

evang. iskolában; német 7 r. kath, tót-magyar 92 r. kath. és 2 ágost. evang.; német-magyar pedig egy izraelita felekezeti iskolában.

A még alkalmazásban levő 44 nem képesített tanító kizárólag felekezeti jellegű iskolákban működik, még pedig 36 ily tanító van a r. kath. és 8 az ágost. evang. felekezeti iskolákban.

A népoktatás ügye iránt fennálló, az ügy fontosságának megfelelő érdeklődés és áldozatkészséget, valamint ezeknek rohamos növekedését kellő világításba helyezik azon számadatok, melyek a népoktatással kapcsolatos kiadások összegét tüntetik fel.

1877-ben a népoktatásra fordított kiadások összege 256.164 frtot tett ki, ebből államsegély útján fedeztetett 2537 forint, községi segélyből 52.505 frt, és egyházi segélyből 36.023 frt.

Míg 1893-ban a népoktatási kiadások 521.910 frtot tettek ki, mely összegből az állam 96.355, a községek 133.838, az egyházak pedig 78.181 frtot fedeztek.

Nyilvánvaló tehát, hogy az iskolák szaporításán és a tanítók fizetésének javításán kívül még jelentékenyebb összegek fordítottak a régi, meg nem felelő iskolák czélszerű átalakítására is s az ezekből eredő költségtöbbletek fedezésére úgy az állam, községek, valamint a hitfelekezetek is elismerésre méltó áldozatkészséggel közreműködtek.

• A népoktatás kihatását a lakosság magyarosodása és műveltségére átlagos számokban fejezhetem ki azzal, hogy a vármegye lakosságánál az utolsó 10 év folyamán a magyarosodás $23\frac{26}{100}$ -al haladt előre, az írni és olvasni tudók száma pedig az országos átlagot $7\frac{3}{100}$ -al felülmúlja, míg a vármegye lakosságának azon $41\frac{4}{100}$ -a, mely sem írni, sem olvasni nem tud, az országos átlagnál $13\frac{1}{100}$ -al jobb arányt tüntet fel s az ily átlagos műveltség szempontjából Nyitra megyét az országnak 40 törvényhatósága elé helyezi.

Nem kevésbé örvendetes a haladás az óvodák és gyermek menhelyek létesítésénél is, mely intézmények nemcsak a munkába menő szülők megélhetési viszonyai által parancsolt hiányos felügyelet szülte balesetek ellen hivatottak a kisdedeket megóvni, hanem czéltudatos, helyes vezetés mellett a családi nevelés fogvatékosságát pótolják s főkép a magyarosodás terjesztésének hathatós tényezőivé válnak.

Az 1869. évben a vármegye területén csupán két óvoda állott fenn, míg 1893-ban már 41 óvoda és 3 menhely 3617 gyermek gondozását és nevelését mozdította elő és az érintkezési nyelv 41 ily intézetben kizárólag magyar, 3-ban pedig magyar és tót volt.

A nevelési irány 37 óvodában a Fröbel-féle rendszernek hódolt, 40 óvodában a közönséges óvodai rendszer tartatott be, míg a három menhely csupán a gyermekek ápolása és felügyeletére szorítkozott.

Ezen óvodák összesen 26.360 frtnyi fentartási költséget emésztettek fel, mely költségek nagyjából állami, községi, egyházi és a felvidéki közművelődési egylet anyagi hozzájárulásával fedeztettek.

Kiemelendőnek tartom különösen e helyen az utóbb nevezett egylet közhasznú működését nemcsak azért, mivel közművelődési és magyarosítási törekvéseinek fősúlyát a kisded-óvási intézmények fejlesztésére helyezi és e célra jelentékeny áldozatokat hoz, hanem azért is, mivel ezen egylet, melynek működése az ország egész felvidékére kiterjed, Nyitra megye hazafias közönsége által alkotva, e vármegyét tekinti szülőjévé; alapító és rendes tagjainak túlnyomó többsége a vármegye fiaiból kerül ki s így fennállása, valamint működésének helyes irányítása, tevékenységének serkentése e vármegye területén nyer legnagyobb támogatást.

A kisdedóvási törvény életbeléptetése, minthogy a városok és községek közönségére ismét újabb közvetlen terheket ró, csak lassan és e közhasznú intézmény kívánatos elterjedésének nem megfelelő arányban halad előre.

Mindamellett, a mint az már a most felsorolt adatokból is látható, a szűkkeblűség, közöny és helyenként a valóban parancsoló szükség szülte akadályok mindinkább leküzdetnek s e törvény valóban célirányos intézkedései a lakosság saját legszentebb érdekeinek megfelelő módon fognak érvényre jutni.

Nyitra vármegye hazánknak ezen sűrűn népesített s úgy nyelvezete, mint szokásai, életmódja s egyéb viszonyai szempontjából is egymástól lényegesen különböző lakosságú, határszéli területe a honfoglalás történelmi eseményének fölötté fontos színterét képezte.

Az akkor idegen és ellenséges indulatú lakosság hazánk

többi népével egybevegyülve, új hazája sorsa minden alakulásának hű osztályosává lett.

A honfoglalás óta lefolyt 1000 év viszontagságainak ellentállva, szívós kitartással iparkodott fennálltának feltételeit minden körülmények között biztosítani.

A nyugati államok közművelődési viszonyainak fejlődése e vármegye lakóit sem hagyta érintetlenül s habár a hazánk e nembeli fejlődését évszázadokon át gátló török- és tatáruralom hátrányos kihatása Nyitra megye lakóinál is érzékenyen érvényesült, a civilisatio munkájának az egész országban átlag észlelhető előrehaladott volta e megyében is tapasztalható.

A földmívelési módozatok javulása, a gyáriparnak habár szerény fejlődése, az iskolai intézmények és ezzel a felvilágosodottság terjesztése, mindannyi jelzői azon törekvésnek, mely e vármegye lakóinál a mindinkább súlyosbodó megélhetési viszonyok szülte nehézségekkel való megküzdéshez, a létért való harczhoz, az erősebbekkel szemben érvényesítendő versenyképességhez szükséges erő megszerzésére irányul.

E törekvésben az állam támogatása nélkülözhetlen, mert habár hazánk szabad intézményeinek megbecsülésére e vármegye lakossága teljes mérvben képes s azokkal visszaélni még a rosszakaratú bujtogatások daczára sem hajlandó, a szabad intézmények kellő és előnyös felhasználása útbaigazító támogatás, jóakarató vezetés és sokszor szükséges anyagi segélyezés nélkül lehetetlenné válik.

Az előadott, sokszor talán nagyon is száraz szám adatok szolgáljanak biztosítékkal arra, hogy Nyitra vármegyének lakossága különösen az utolsó évtizedek folyamán művelődési és anyagi fejlődési törekvéseinek érvényt szerzett.

Ezen tapasztalat jogos kilátást enged arra, hogy hazánk fennállásának második évezredében is e vármegye lakossága anyagi és értelmi tehetségeinek fokozatos fejlesztésével államfentartó hazafiui kötelességeinek mindenkor hiven fog megfelelni.

Mint ezen vármegyének szülötte s viszonyainak ismerője, szülő vármegyém irányában tartozó kötelmemet teljesitem akkor, midőn e megye közgazdasági s közművelődési viszonyainak ismertetéséhez járulhatok; s hálás köszönetet mondok a M. Tud. Akadémiának azon megtisztelő megbízásáért, melylyel az e sorokban lerótt kötelességem teljesítését lehetővé tette.

MEGYEI MONOGRAFIÁK.

MAGYARORSZÁG KÖZGAZDASÁGI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.

KÖZREBOCSÁTJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI
ÉS STATISZTIKAI BIZOTTSÁGA.

A MÁSODIK KÖTET TARTALMA:

(Az egyes monografiák a zárjelben jegyzett árakon külön is megszerezhetők)

I. IFJ. GRÓF SZÉCHENYI IMRE . .	Somogy megye . (30 kr.)
II. DR. GAÁL JENŐ	Békés megye . (20 kr.)
III. DR. GAÁL JENŐ	Csanád megye . (20 kr.)
IV. BALLAGI GÉZA	Zemplén megye . (20 kr.)
V. DR. BERÉNYI PÁL	Sopron megye . (30 kr.)

Az egész kötet ára 4 frt.

BUDAPEST, 1896.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA